

гісторыя
адкрыцці
знаходкі
парады

Эрыка

гісторыя
адкрыцці
знаходкі
парады

МІНСК
«ЮНАЦТВА»
2001

УДК 087.5:001

ББК 72

Э 94

Серыя заснавана ў 1998 годзе

Укладальнік Н. В. Філіповіч

Мастакі:

В. А. Макаранка, В. В. Мікіта, Н. М. Мякінка,
А. В. Пазняк, У. П. Свентахоўскі

*Для малодшага і сярэдняга
школьнага ўзросту*

На вокладцы Вавельскі касцёл
у Кракаве.

Э 94 **Эўрыка:** Нарысы: Для мал. і сярэд. шк. узрос-
ту / Уклад. Н. В. Філіповіч; Маст. В. А. Макаран-
ка і інш. — Мн.: Юнацтва, 2001. — 103 с.: іл.
ISBN 985-05-0244-4.

Новы выпуск штогодніка “Эўрыка” складаюць ужо знаё-
мыя чытачу раздзелы “Старонкі гісторыі”, “Відавочнае – не-
верагоднае”, “З Чырвонай кнігі Беларусі”, “Пошукі. Адкрыцці.
Знаходкі”, “Юнаму эрудыту” і “Парады Дамавічка”.

УДК 087.5:001
ББК 72

24 — 2001
ISBN 985-05-0244-4

© Філіповіч Н. В., укладанне, 2001
© Калектыў мастакоў, афармленне, 2001

1

Старонкі гісторыі

Алесь МАРЦІНОВІЧ, пісьменнік

СЛАЎНЫ СЫН СЛАЎНАГА ПОЛАЦКА

Сітуацыя больш чым dziўная. У параўнанні з іншымі дзеячамі нацыянальнай культуры, якія жылі некалькі стагоддзяў назад, Францыск Скарына ўвагай не абыдзены. Пра яго напісана і выдадзена нямала кніг, яго імя часта згадваецца ў шматлікіх артыкулах. Разам з тым трэба засведчыць, што пра Скарыну мы ведаем яшчэ вельмі мала. Прынамсі, павінны ведаць куды больш, калі па-сапраўднаму паставіцца да здзейснага ім. А зроблена Скарынам так шмат і на гэтакім высокім узроўні, што невыпадкова яго імя ставіцца поруч з імёнамі такіх тытанаў эпохі Адраджэння як Леанар-

да да Вінчы і Альбрэхт Дзюрэр. Але яны ў кожнага, па сутнасці, на слыху. Пра Скарыну ж пераважная большасць з нас ведае толькі ў аб'ёме сярэдняй школы.

Несправядлівасць навідавоку. Яна яшчэ больш адчувальная, калі параўнаць нашага слаўнага земляка з яго вялікімі сучаснікамі Марцінам Лютэрам, Эразмам Ратэрдамскім і іншымі. Пра іх напісана куды больш, чым пра таго, хто зарэкамендаваў сябе і выдаўцом, і філосафам, і публіцыстам, і псіхолагам, і мастаком... Хіба пералічыш адразу ўсе накірункі дзейнасці, у якіх Скарына зас-

ведчыў аб сабе ярка, непаўторна, таленавіта! А шмат у якіх сваіх памкненнях апярэджваў і Лютэра, і Ратэрдамскага. Хораша сказаў наконт гэтага ў вершы “Беларусь” Пятрусь Броўка:

Нямала народаў
з крыніц яго піла
І брала ад мудрасці
вечны агонь,
У літарах першых
знаходзячы сілу...

Сваімі ж вытокамі крыніцы гэтыя пачаліся на старажытнай полацкай зямлі, якая і дала жыццё аднаму з самых найвыдатнейшых сыноў беларускага народа. І калі пра час нараджэння Скарыны даследчыкі так і не могуць прыйсці да нейкай пэўнай высновы, паколькі дакументаў не захавалася і мусяць кіравацца прыкладнымі лічбамі, указваючы, што адбылося гэта “да 1490 г.” ці робяць разбежку “паміж 1486 і 1490 гадамі”, дык наконт месца з’яўлення яго на свет няма сумнення. Паклапаціўся аб гэтым сам Скарына, не забыўшыся і ў назвах сваіх

кніг, і ў пасляслоўях да іх пазначаць, што родам ён “из славного града Полоцка”.

Вядома, таксама, што бацька Скарыны Лука быў заможным купцом. Добра арыентаваўся ў сваіх справах, ведучы гандаль з многімі гарадамі Масковіі і Чэхіі, наведваючыся ў Польшчу і Нямецчыну. Вёз туды скуры, футра, што карысталіся за мяжой вялікім попытам у арыстакратыі — са скур выраблялі дыхтоўны абутак, а яшчэ яны ішлі на вайсковы рыштунак, а з футра — раскошную апратку для магнатаў і іх жонак. Узамен прывозіў тавары, якіх на радзіме не было, у тым ліку і паўднёвыя, заморскія, што траплялі рознымі шляхамі ў Заходнюю Еўропу.

Лука Скарына, па ўсім відаць, належаў да людзей адукаваных. А да авалодання ведамі яго падштурхнуў выбар асноўнага занятку. Хоць у многіх мастацкіх творах (ды і фільмах таксама) створаны непрыглядны воблік купцоў, якія паказаны людзьмі недалёкімі, напоўненымі толькі

прагай нажывы, але не ўсе з іх былі такімі. Асабліва ў часы Сярэднявечча.

У грамадстве да купецтва, пачынаючы са старажытных часоў, ставіліся з вялікай павагай і пашанай, інакш як словам “госць” іх не называлі. Жадамым і чаканым госцем для замежных гандляроў з’яўляўся і Лука Скарына. А каб адчуваць сябе годна сярод гаспадароў, трэба было ведаць іх мову, звычай і законы тых краін, у якія прыезджаў. І веды па арыфметыцы былі не лішнія. І не толькі, каб дакладна весці разлікі ў час гандлю. Даводзілася праязджаць праз уладанні многіх феодалаў, а кожны з іх браў падаткі. Грашовыя зборы браліся і пры ўездзе ў гарады, на рынкі. Не кажучы пра мытныя пошліны на граніцах.

Ці не заўсёды знаходзіліся ахвочыя абвесці даверлівага купца вакол пальца. Калі ж ён слаба арыентаваўся ў арыфметыцы, зрабіць гэта было няцяжка. Лука Скарына ў такіх выпадках мог пастаяць за сябе.

Дзякуючы бацьку Францыск і атрымаў першапачатковыя веды. Адбылося гэта ў хатніх умовах. А чытаць хлапчук вучыўся па “Псалтыры”, па якім у той час граматай авалодвалі ўсе дзеці. Навучыў бацька сына пісаць кірыліцай. А яшчэ шмат расказваў яму пра багатую полацкую гісторыю, пра вядомых людзей, якія здаўна жылі тут. Ведаў Францыск і пра Усяслава Чарадзея, і пра Еўфрасінню Полацкую, і пра Лазара Богшу.

Усё гэта спрыяла таму, што з маленства Полацк стаў для Скарыны менавіта “слаўным”. Слаўным постацямі знакамітых землякоў, якія назаўсёды ўвайшлі ў свядомасць. Слаўным сваімі цэрквамі, што даўно ўспрымаліся не толькі культурнымі помнікамі, а і помнікамі доўгавыстаўленства, сведчачы аб майстэрстве тых, хто планаваў і ўзводзіў іх. А яшчэ Полацк стаў для Францыска слаўным таму, што наўкола жылі людзі “паспалітыя” — тыя, каго ён любіў і паважаў, суседства з кім ніколі не цураўся і хто прыцягваў да

сябе ўвагу тым, што размаўляў “языком русским”, а менавіта так называлася тады мова, што стала роднай для прадстаўнікоў беларускай народнасці.

Аднак, як ні хораша было ў слаўным Полацку, душа дапытлівага хлапчука, які хутка стаўлеў, не па гадах станавіўся разважлівым і прагным для далейшага пазнання свету, ператвараўся ў дасведчанага ў навука падлетка, ірвалася далей, за сцены роднага горада. Туды, дзе адкрывалася заманлівая перспектыва і дзе можна атрымаць належную адукацыю.

На жаль, няма дакументальных сведчанняў, куды накіраваўся спачатку Францыск, пакінуўшы бацькоўскі дом. Магчыма, гэта была Вільня. Можа, які-небудзь іншы горад з багатымі культурна-асветніцкімі традыцыямі. Аб чым можна сказаць пэўна, дык аб тым, што далейшы шлях Скарыны ляжаў у Кракаў: у 1504 годзе Францыск і яшчэ сем полацкіх юнакоў паступілі ў мясцовы ўніверсітэт.

Адкрыты ў 1364 годзе, Кракаўскі ўніверсітэт паспеў за гэты час стаць адной з найбольш прэстыжных вышэйшых навучальных устаноў у Еўропе. Прыцягваў ён моладзь і тым, што за навучанне бралася невялікая, хутчэй сімвалічная плата. Веды ж студэнты атрымлівалі такія ґрунтоўныя, што нароўных адчувалі сябе з выпускнікамі старэйшых у Еўропе ўніверсітэтаў — Балонскага, Парыжскага. Ды і Пражскага, адкрытага ў 1347 годзе імператарам Карлам IV, колькасць студэнтаў у якім у сярэдзіне XV стагоддзя дасягнула пятнаццаці тысяч чалавек. Магло аднак стацца і так, што Кракаў выбраў для яго бацька, бо хацеў, каб сын знаходзіўся бліжэй да роднага горада.

Не лішне згадаць умовы вучобы “Францыска сына Луки з Плоцка”, а так ён называецца ў адной з спецыяльных кніг — “матрыкуле”, у якіх фіксавалася плата за навучанне. Абышлася ж яна Францыску ў 2 грошы.

Пасяліўся юнак у Бурсе бедных — студэнцкім інтэрнаце, пабудаваным у 1409 годзе. У ім знаходзіліся жылыя памяшканні, кухня, сталовая, бібліятэка, аўдыторыя для лекцый і нават невялікая капліца.

На першы погляд, умовы спрыяльныя і для пражывання, і для вучобы. Але, трапіўшы ў інтэрнат, студэнты адразу станавіліся як бы манастырскімі затворнікамі. Ім забаранялася каго-небудзь запрашаць у госці. А калі выключэнні і былі, дык толькі ў рэдкіх выпадках. І то гэта тычылася мужчын. Жанчынам жа дарога сюды была закрыта. Усё рабілася для таго, каб трымаць студэнтаў у паслухмянстве і пакоры.

Прачыналіся студэнты ні свет ні зара. Ні пра які сняданак пакуль і думаць не даводзілася. Адразу спяшаліся на ранішнюю месу ў Сабор святой Ганны. Паколькі інтэрнат знаходзіўся на рагу Вісленскай і Галембнай вуліц, трэба было падбегам мінуць Вісленскую вуліцу, а на плошчы Рынак

звярнуць налева на вуліцу святой Ганны, на якой і знаходзіўся касцёл. На сняданак не хапала часу і пасля месы, бо заняткі пачыналіся роўна ў 6 гадзін раніцы і праводзіліся не ў інтэрнацкай аўдыторыі (тая выкарыстоўвалася для пазапланавых заняткаў), а ў будынку на вуглу вуліц святой Ганны і Ягелонскай, які называўся “Калегіум маіус”.

Аўдыторыі ж называліся па імёнах выдатных мысліцелей старажытнасці — Арыстоцеля, Вергілія, Гіпакрата, Пталамея, Сакрата. Але ўнутры ад гэтай велічнасці і следу не заставалася. Пакой “упрыгожвала” толькі прафесарская кафедра, якую крыху высвечвала ў цемры адзіная свечка, што стаяла на ёй. Не нашмат лепшае асвятленне было і ў дзённы час. Праменні сонца ледзьве прабіваліся скрозь вузкія шчыліны вокнаў. Ні лавак, ні табурэтак у аўдыторыі не было. Студэнты размяшчаліся на цаглянай падлозе, якая для зручнасці засцілалася звычайнай саломай.

Выкладчыка віталі дружным уставаннем, а пасля садзіліся, каб не прапусціць ніводнага слова. А паслухаць было што. Праграма навучання складалася такім чынам, каб студэнты атрымалі энцыклапедычныя веды. Вялікая ўвага ўдзялялася антычнай літаратуры. Вывучаліся “Іліяда” і “Адысея” Гамера, “Георгікі” Вергілія, “Навука паэзіі” Гарацыя, трагедыі Сафокла, “Метамарфозы” Авідыя, працы сярэднявечных аўтараў Альберта Вялікага, Іаана Пізанскага, Пятра Іспанскага і іншых. Асаблівым аўтарытэтам карыстаўся старажытнагрэчаскі вучоны-энцыклапедыст Арыстоцель. Студэнтам прапаноўваліся лекцыі па семнаццаці яго кнігах, і кожная адкрывала загадкавы і вечна прывабны свет, спасцігнуўшы які становішся не толькі ўсебакова развітым чалавекам, але і маральна дасканалым, здатным у жыцці зразумець значнасць тых духоўных каштоўнасцей, што і робяць чалавека Чалавекам.

Хуткаму і глыбокаму засваенню вучэбнага матэрыялу спрыяла тое, што сярод выкладчыкаў Кракаўскага універсітэта часоў Скарыны было няма таленавітых прафесараў, імёны якіх і навуковыя працы ведалі ва ўсёй Еўропе. З задавальненнем наведваў Скарына лекцыі Мацвея Мяхоўскага, Марціна Бема, Яна з Глагова і іншых. Яны прывілі Францыску сапраўдную любоў да прыгожага пісьменства, да яе вялікасці кнігі, бо самі з’яўляліся вялікімі аматарамі яе, сабралі багатыя асабістыя бібліятэкі.

Вылучаўся сярод прафесараў Мяхоўскі. Найбольшай папулярнасцю карыстаўся яго гісторыка-геаграфічны “Трактат аб двух Сарматыях”. У гэтай працы Мяхоўскі адным з першых даследаваў землі, што сёння называюцца Беларуссю.

“Трактат...” Францыск перачытаў некалькі разоў, запыняючы ўвагу на падзеях, што ў розны час адбываліся ў мясцінах, блізкіх і знаёмых яму. З прыемнасцю зазначыў для сябе,

што Полацк згадваецца Мяхоўскім чатыры разы, а Вільня — ажно 26!

Лекцыі праходзілі так, каб студэнты непасрэдна ў час заняткаў маглі засвоіць як мага больш матэрыялу. А таму звычайна выкладчык чытаў адзін з твораў, уключаны ў праграму. У аўдыторыі становілася так ціха, што чулася дыханне кожнага. І кожны імкнуўся не прапусціць ніводнага слова. Калі ж твор быў цалкам прачытаны, а нярэдка на гэта адводзілася нават некалькі лекцый, прафесар пачынаў тлумачыць як больш важныя, так і больш цяжкія месцы ў ім. Часам гэта практыкавалася пасля знаёмства студэнтаў з вялікімі ўрыўкамі з твора.

Заняткі працягваліся да 10 гадзін раніцы і толькі пасля гэтага адводзілася гадзіна на перапынак, каб студэнты маглі схадзіць у інтэрнат і паесці. А ўвогуле яны харчаваліся на дзень двойчы. Яшчэ быў і абед. Пра вячэру і гаворкі не ішло. З такім распарадкам хутка звы-

каліся. Як і з тым, што трэба харчавалася абавязкова ў інтэрнаце. Рабіць гэта дзе-небудзь у горадзе не дазвалялася. Ды і не ставала ў бедных студэнтаў, адарваных ад бацькоўскага дома, грошай.

А юнакі ўсё ж любілі паблукі па Кракаву. Узрост жа мелі такі, калі хочацца і пажартаваць, і пагарэзнічаць — усяго па 15—18 гадоў за плячыма. За непаслухмянаства маглі строга пакараць. Але і ў вольны час у сваіх магчымасцях яны былі абмежаваны. Студэнтам нават забаранялася з'яўляцца ў горадзе ў звычайнай апратцы, а не ў форменным адзенні, што выдавалася на час навучання.

Прагулкі абмяжоўваліся Рыначнай плошчай. Скарына, як і многія яго сябры, любіў заходзіць у Марыяцкі касцёл, які ўзвышаўся дзвюма вежамі, каб зноў палюбавацца яго ўнутраным убранствам. Ды і знешне ён выглядаў прыгожа, вабна. Часта студэнты запынялі ўвагу на салдаце-гарнісце, які нязменна знаходзіўся на вышэй-

шай вежы. Ён у выпадку небяспекі павінен быў папярэдзіць гараджан аб прыбліжэнні непрыяцеля.

Заходзіў Скарына і ў велічны кафедральны сабор, у якім знаходзілася каралеўская ўсыпальніца. Далей за саборам, на Вавельскім схіле, знаходзіўся каралеўскі замак. Вядома, ніхто б туды Францыска не пусціў, але ён і не мог падысці да будынка бліжэй, бо гэта была ўжо тэрыторыя, куды адлучацца студэнтам забаранялася.

Ніхто не скардзіўся на лёс. Кожны выбраў такі жыццёвы шлях самастойна і хацеў атрымаць як мага лепшую адукацыю. Скарына шмат у чым абганяў сваіх сяброў. Быў надзіва начытаны, праяўляў цікавасць да розных прадметаў, з задавальненнем вывучаў замежныя мовы.

14 снежня 1506 года Францыск стаў бакалаўрам.

Бакалаўр з лацінскай мовы перакладаецца як васальны землеўладальнік. Але бакалаўры, вядома, нікага дачынен-

ня да землеўласніцтва не маюць, хоць і сёння ў большасці краін — гэта першая навуковая ступень. Ды ў сярэднявечных універсітэтах Еўропы бакалаўрамі таксама называлі не землеўладальнікаў, а студэнтаў, якія завяршылі першы этап адукацыі. Для гэтага трэба было праслухаць курс сямі “свабодных”, альбо інакш кажучы “вызваленых” навук, што складалі аснову тагачаснай універсітэцкай адукацыі. Гэтыя навукі аб’ядноўваліся ў два цыклы. Першы цыкл называўся “трывіум”. У яго ўваходзілі граматыка, рыторыка, логіка. Далей ішоў “квадрывіум”: арыфметыка, геаметрыя, астраномія і музыка.

Некаторых студэнтаў званне бакалаўра задавальняла.

Нярэдка чалавек знаходзіў занятак па душы і цалкам прысвячаў сябе яму. Маладыя людзі не вучыліся далей, не маючы для гэтага адпаведных умоў.

Самыя падрыхтаваныя, стаўшы бакалаўрамі, працягвалі вучобу. У шэрагу іх быў і Ска-

рына. Шкада аднак, што наступныя шэсць гадоў, што прайшлі з дня прысваення яму гэтага звання, з яго біяграфіі “выпадаюць”. У архівах не захавалася (а можа, пакуль не знойдзена) якіх-небудзь дакументаў, што пацвярджалі б, чым займаўся Францыск на працягу гэтага перыяду. Вядома толькі, што каля 1507 года часова служыў сакратаром дацкага караля.

Застаецца меркаваць, што званне доктара “свабодных навук” Скарына атрымаў у адным з нямецкіх універсітэтаў. А вось калі ён стаў доктарам медыцыны, сумнявацца не даводзіцца. Адбылося гэта ў 1512 годзе ў Падуанскім універсітэце, які праславіўся на ўсю Еўропу тым, што медыкі, якія атрымлівалі адукацыю ў яго сценах, мелі асабліва высокую прафесіянальную падрыхтоўку.

Пра час абароны можна сказаць і дакладней: 5 лістапада 1512 года. Якраз у гэты дзень і засядала Калегія падуанскіх дактароў свабодных навук, якая і вырашала лёс Скарыны.

Пасяджэнне пачаў віцэ-прыор Калегіі добра вядомы ў Падуі і за яе межамі доктар медыцыны Тадэо Мусаці. Ён прадставіў Скарыну прысутным, зазначыўшы, што той па нацыянальнасці русін, родам з далёкага ад Падуі горада Полацка. А прыехаў у Італію з адной мэтай — атрымаць званне, якое пацвердзіла, наколькі важкія веды мае ў галіне медыцыны.

Паводле працэдуры затым слова было дадзена самому Скарыне. Ён падрабязна раскажаў пра сябе і пра тое, чым займаўся дагэтуль. І папрасіў дапусціць да іспытаў. Пасля выступіла некалькі членаў Калегіі. Скарына ім спадабаўся, і кожны падкрэсліваў, што яго трэба належным чынам праэкзаменаваць, не сумняваючыся, што вынікі будуць станоўчымі.

Заставалася прагаласаваць. Для гэтага ў Калегіі выкарыстоўваліся дзве вазы — чырвоная і зялёная, якія замянялі сабой урны. У вазы апускаліся шары. Але хоць працэдура галасавання прысутным была

добра вядомая, Мусаці яшчэ раз нагадаў яе:

— Панове! Хто за тое, каб пан Скарына быў дапушчаны да экзаменаў, няхай возьме са скрынкі шар і пакладзе яго ў чырвоную вазу. Хто супраць — карыстаецца зялёнай вазай.

Галасаванне заняло ўсяго некалькі мінут ды і падлік шароў — не намнога больш. Скарына, вядома, вельмі хваляваўся. Але, як высветлілася, апасенні былі марнымі: за допуск да экзаменаў члены Калегіі выказаліся аднагалосна, што ў падобных выпадках здаралася не часта.

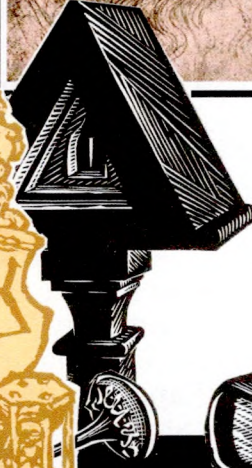
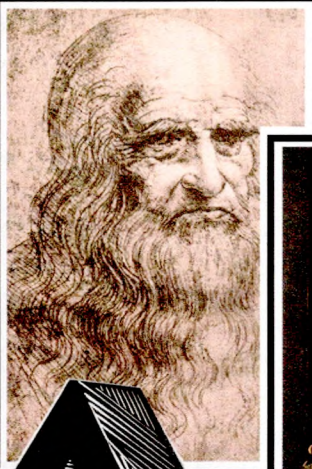
Назаўтра, 6 лістапада 1512 года, а гэта была субота (і яшчэ адна дакладнасць, засведчаная ў пратаколе пасяджэння: у 17 гадзін, “лічачы, ад заходу сонца папярэдняга дня”), Калегія прадоўжыла работу. Як і першае, пасяджэнне праходзіла ў царкве святога Урбана. Цяпер за кафедрай знаходзіўся не віцэ-прыор, а Скарына. Мусаці ж, як і іншыя члены Калегіі, паселі насупраць на лаўках. Яны

па чарзе задавалі Францыску пытанні, каб весветліць, наколькі ён мае глыбокія веды па агульнай падрыхтоўцы. Праходзіла як бы навукова-творчая дыскусія, у якой прымалі ўдзел 15 чалавек — сам Скарына і 14 вучоных.

Скарына з гонарам выходзіў з самых складаных сітуацый, нават тады, калі пытанні знарок падбіраліся каверзныя. І на іх ён адказваў хутка, выяўляючы здзіўляючае ўменне мысліць шырока, праводзячы лагічную сувязь паміж рознымі, здавалася б, процілеглымі з’явамі. Строгім экзаменатарам нічога не заставалася, як прыняць такое рашэнне: “Пан магістр Францыск, сын пакойнага пана Лукі Скарыны з Полацка, русін, на прапанаваныя яму пытанні бліскуча адказаў па памяці і абвергнуў прад’яўленыя яму пярэчанні: выдатна аргументуючы, ён праявіў сябе найлепшым чынам. У адпаведнасці з гэтым, усімі вучонымі, якія там прысутнічалі, з агульнай згоды ён быў ацэнены як падрыхта-

XVI ст.

СЛАВУТЯ

Маснікі
Ф. Скарыны

ваны і дастойны быць дапушчаным да асобага экзамена па медыцыне”.

Экзамен па медыцыне адбыўся ў аўторак, 9 лістапада 1512 года, і праходзіў не ў царкве святога Урбана, а ў палацы падуанскага епіскапа. На іспытах прысутнічаў і сам Паула Забарэла, епіскап Аргаліскі. А ў якасці экзаменатара быў запрошаны і вядомы вучоны Францыска Фульманэлі з Вероны.

З экзаменацыйнымі пытаннямі Скарыну пазнаёмілі загадзя, уранку, за некалькі гадзін да іспытаў. Таму ён мог належным чынам падрыхтавацца.

Час, які адвялі, выкарыстаў, каб сістэматызаваць веды, якімі валодаў. Калі б у яго былі прабелы па тым ці іншым пытанні, наўрад ці змог бы нешта навярстаць.

На экзамен ішоў упэўнена і гэтак жа ўпэўнена адказваў. А таму званне доктара медыцыны яму прысвоілі аднадушна. Як сведчыць пратакол пасяджэння, “ён праявіў сябе гэтак пахвальна і цудоўна ў час стро-

гага выпрабавання, выкладваючы адказы на зададзеныя яму пытанні і абвяргаючы вылучаныя супраць яго доказы, што атрымаў аднадушнае адабрэнне ўсіх прысутных вучоных без выключэння і быў прызнаны валодаючым дастатковымі ведамі ў галіне медыцыны”.

Перад Скарынам адкрывалася шырокае поле дзейнасці. Але пытанню тут больш чым дастаткова. Пра Скарыну не захавалася ніякіх звестак, пачынаючы з часу атрымання ім дыплама доктара медыцыны і завяршаючы 1517 годам, 6 жніўня 1517-га, калі ў Празе ён выдаў сваю першую кнігу “Псалтыр”, у прадмове да якой гаворыцца: “...Я Францішак Скоринин сын с Полоцька, в лекарских науках доктор, повелел есми Псалтырю тиснути русскими словами, а словенским языком...”

Тады з біяграфіі Скарыны “выпала” шэсць гадоў, цяпер — амаль пяць. Нібыта зачараванае кола атрымліваецца. Жыве чалавек, працуе, дабіваецца знач-

ных поспехаў і раптам быццам кудысьці праваліўся!

Яшчэ неяк можна зразумець першы перыяд яго “невядомасці”: звычайны бакалаўр, якіх дзiesiąткі, сотні. Хто асабліва цікавіцца яго лёсам, каму гэты лёс патрэбны. А тут жа доктар медыцыны, ад пазнанняў якога ў захапленні медыцынскія свяцілы Еўропы. І нечакана знік на некалькі гадоў. Быў і няма...

Хутчэй за ўсё, ляжаць недзе ў архівах, пакрытыя пылам, матэрыялы, дакрануўшыся да якіх, даследчыкі ўдакладняць і гэты момант у біяграфіі Скарыны. Пакуль застаецца адно гадаць, як магло быць. А быць магло так: яшчэ падчас навучання ў Кракаве ён зацікавіўся дзейнасцю лацінскіх друкарняў Я. Галера і К. Гахведэра. Не мог не ведаць і што Ш. Фіэль зрабіў першую спробу надрукаваць адзін з царкоўных тэкстаў стараславянскім шрыфтам.

Бадай, у гэты час і з’явілася ў Скарыны думка самому з цягам часу заняцца друкарскай

справай. Не багі ж гаршкі абпальваюць! Але, як і бывае ў маладым узросце, як хутка нейкія, пры тым надта смелыя, задумкі з’яўляюцца, так хутка і знікаюць. Праходзіць час, і прываблівае нешта новае, што падаецца больш важным. Так і сталася з Францыскам, калі ён захапіўся медыцынай. Ды толькі людзі, падобныя Скарыну, адрозніваюцца ад звычайных летуценнікаў, у галаве якіх нараджаецца нямала нечаканых ідэй, але да ажыццяўлення так і не даходзіць. Будучы ў чымсьці рамантыкамі, яны адначасова з’яўляюцца і прагматыкамі. Цудоўна разумеюць, якія пачынанні ў дадзены момант могуць быць грамадствам найперш запатрабаваны. Калі ж да гэтага пачынання ляжыць душа, дык і наступае момант ажыццяўлення задуманага. А паколькі Скарына разумеў, што даўно наспеў час клапаціцца аб адукацыі народа, яму і захацелася заняцца кнігадрукаваннем.

Аднак аднаго жадання было

мала, няхай і больш канкрэты-заванага, чым тады, калі ў Кракаве знаёміўся з кнігамі, выдадзенымі Галерам і Гахфедэрам. Неабходны былі сродкі, каб пачаць справу. Давялося шукаць тых, хто змог бы (і хацеў) аказаць матэрыяльную і фінансавую дапамогу. З такімі людзьмі Скарына пазнаёміўся ў Вільні. Мецэнатам выступіў бургамістр Якуб Бабіч, а палечнікамі сталі радцы Віленскага магістрата Юрый Адвернік і Багдан Онькаў. Пасля гэтага Скарына і паспяшаўся ў Прагу. Адразу замахнуўся на выданне ўсёй “Бібліі”, а гэта амаль 50 кніг.

“Біблію” выбраў невыпадкова. “Біблія” — гэта Кніга кніг. Дарэчы, у аснову назвы пакладзена грэчаскае слова “біблос”, якое і перакладаецца як кніга. “Біблія” — асноўная крыніца чалавечай мудрасці.

Пачынаецца “Біблія” з першых пяці кніг — “Пяцікніжжа”. Яны вядомы таксама пад назвай Закона, або Вучэння (паяўрэйску — Тора). “Пяцікніж-

жа” — раздзел Старога Запавету, што ўзнік у I-м тысячагоддзі да н. э. Стварэнне яго прыпісваецца біблейскаму герою Майсею. “Пяцікніжжа” складаецца з кніг “Быццё”, “Выход”, “Левіт”, “Лічбы” і “Другазаконне”. Кніга “Быццё” першай стаіць невыпадкова. У ёй расказваецца аб аснове асноў: аб стварэнні свету, аб з’яўленні першага чалавека, аб грэхпадзенні Адама і Евы і выгнанні іх з раю.

Па логіцы, Скарына і павінен быў спачатку надрукаваць “Быццё”. Чаму ж ён спачатку ўзяўся за “Псалтыр”? Адказ не выклікае асаблівай цяжкасці, калі ведаць, што распачынаючы сваю друкарскую дзейнасць, Скарына на першы план вылучаў асветніцкія, культурныя мэты. А ў “Бібліі” бачыў магчымасць данесці веды аб свеце і людзях да кожнага, хто ўмее чытаць. Чытаць жа на той час вучыліся па “Псалтыры”. Ды і намнога пазней, да самага канца XIX стагоддзя.

Наконт гэтага ёсць красамоў-

нае сведчанне ў “Маіх універсітэтах” Максіма Горкага:

“Вскоре я уже читал по складам Псалтырь: обыкновенно этим занимались после вечернего чая, и каждый раз я должен был прочесть псалом.

— Буки-люди-аз-ла-бла; живе-те-иже-же-блаже; наш-ерблажен, — выговаривал я, вода указкой по странице...”

“Біблію рускую” Скарына і выдаваў з тым намерам, каб яна магла служыць “богу ко чти и людям посполитым к доброму научению”. А пераклаў на мову, якой карыстаўся просты люд, каб данесці ідэі, думкі, закладзеныя ў “Бібліі”, да кожнага. І не баяўся пры гэтым адыходзіць ад канонаў, калі пры перавыданнях “Бібліі” вытрымліваўся строгі парадак выхаду чарговых кніг. Парушыў яго і тады, калі ўслед за “Псалтыром” надрукаваў не кнігу “Быццё”, а “Іоў”, якая ў біблейскіх тэкстах стаіць на 16-м месцы: паміж кнігай “Эсфір” і “Псалтыром”.

І тут узнікае пытанне: чаму

Скарына свядома пайшоў на чарговае парушэнне парадку? Спакусліва ўсё вытлумачыць атэістычнасцю яго поглядаў першадрукара, калі ён, вымушаны друкаваць “Біблію” як кнігу, якая магла паспрыяць адукацыі народа, пры першай жа магчымасці “гнуў” сваё. Аднак, наколькі вядома, Скарына ніколі не ўступаў у канфлікт з царкоўнікамі. Больш таго, ён быў блізкім да рэлігійных колаў, а пазней нават з’яўляўся асабістым урачом віленскага епіскапа Яна.

Тады ў чым справа? Усё стане зразумелым (прынамсі, галоўнае), калі ўважліва пазнаёміцца са зместам кнігі “Іоў”.

Кніга гэтая — па сюжэту маральна-філасофскі аповяд, пададзены ў форме гутаркі мудрацоў. А такім прыёмам, як вядома, калі ўзнікала неабходнасць засяродзіць увагу на нейкіх вельмі важных аспектах, любілі карыстацца яшчэ Сакрат і Платон. Гэтым разам, звязанай з верай у Бога. Выпрабаванне на стойкасць яе і праходзіць га-

лоўны герой Іоў, які быў “непорочен и праведен, благочестив и истинен” і жыў “в странах Идумее и Аравии”.

Іоў быў багатым: меў 7000 авечак, 3000 вярблюдаў і 500 асліц. Гадавалася ў яго сямёра сыноў і тры дачкі. Бог не мог не радавацца Іовам. Заўсёды ставіў яго ў прыклад і як мог падтрымліваў, аберагаў. Гэта не спадабалася Д’яблу. У час адной спрэчкі з Богам ён заявіў, што Іоў ніякі не праведнік і верыць у Бога толькі таму, што мае ад гэтага пастаянную выгоду. Бог не сумняваўся ў сумленнасці Іовы, але паколькі Д’ябал настойваў на сваім, паслаў на праведніка першае выпрабаванне.

Напалі на Іову ворагі, пазбавілі яго ўсяго багацця. Іншы ў такім незайздросным становішчы забыўся б на Бога, а Іоў працягваў славіць яго. Д’ябал, каб даказаць сваё, пераканаў Бога паслаць яшчэ больш страшнае для Іовы выпрабаванне. У час малебну ў храме рухнулі калоны і ўсе, хто знахо-

дзіўся ў будынку, загінулі. Так Іоў у адно імгненне страціў сваіх дзяцей. Жонка яго месца ад гора не знаходзіла, а Іоў, перажываючы не менш за яе, працягваў услаўляць Тварца.

Вырашыў Бог трэці раз выпрабаваць Іова на вернасць і адданасць. Праведнік нечакана захварэў на праказу, і, калі сілы былі на зыходзе, прыйшлі развітацца з паміраючым Іовам сябры. Паспачувалі, а пасля сталі яго ўгаворваць, каб прыгадаў які-небудзь свой грэх. Але колькі ні думаў Іоў, як ні перабіраў у памяці свае ўчынкі, усё больш упэўніваўся, што бязвінны. За доўгае жыццё так і не паспеў саграшыць.

У адчаі ён пачаў праклінаць свой лёс. І так гучна лямантаваў ён, плакаў і галасіў, што Бог не змог далей трываць гэта.

Сышоў Тварэц з неба на зямлю і загадаў Іову змоўкнуць. Аслухацца Усявышняга Іоў не мог. Ён паклаў палец на свае вусны і заціх, як не было гэта цяжка. Богу спадабалася такая стойкасць пакутніка, яго вера і

перакананасць, і ён прыблізіў Іова да сябе. Вярнуў яму здароўе, багацце: “Наплодзілася яму овец чатыры на дзясяць тысячей і шэсьць тысячей вельблюдов, і супругов волон тысеша, і ослиц стадных тысеша...” А галоўнае — сямейнае шчасце: жонка, нягледзячы на тое, што Іову споўнілася 140 гадоў, зноў нарадзіла яму сямёра сыноў і тры дачкі. “И видел есть Иов сыны своя и сыны синов своих даже до четвертого роду”, бо пражыў ён 248 гадоў.

Таму і прыцягнула ўвагу Скарыны гэтая біблейская гісторыя, што ў ёй праслаўляецца моц чалавечага духу, а вера паўстае не толькі як адданасць Богу, а і як вялікая духоўная сіла, здатная дапамагчы перанесці самыя страшныя выпрабаванні, выжыць насуперак таму, што можа зламаць чалавека, паставіць яго на калені. Бачачы ў кнізе “Іоў” вялікую выхаваўчую сілу, значны маральна-этычны патэнцыял, ён паспяшаўся выдаць яе, адклаўшы іншыя на больш позні час.

Скарына прыдбаў друкарскі станок, паперу, неабходныя паліграфічныя матэрыялы, паставіў перад сабой задачу выдаваць кнігі як мага хутчэй. Разумеў, яны — той жа хлеб, толькі духоўны, а чалавек згаладалы чакаць не можа. Інакш доўга не пратрымаецца. Духоўная кволасць — гэткая ж страшная, як і фізічная нямогласць.

Працаваў апантана. Сам перакладаў тэксты на беларускую мову, сам пісаў прадмовы і зрабіў неабходныя тлумачэнні, сам афармляў кнігі. І не толькі рыхтаваў шрыфтавыя аздабленні, а і рабіў гравюры, што на сённяшні дзень успрымаюцца выдатнымі ўзорамі выяўленчага мастацтва. Знаходзіў час, каб самому стаць за друкарскі станок. Скарына вывараў не толькі кожны адбітак, а і дзесяткі, сотні, тысячы адбіткаў, каб дасягнуць найвышэйшай дакладнасці.

Каму гэта яшчэ па сіле? Вельмі і вельмі нямногім. За два гады надрукаваў у Празе 22 кнігі. Праўда, захавалася толькі 20. На шчасце, дакладна вядо-

ма, калі яны выходзілі. Для пераканаўчасці назаву іх усе.

Першую кнігу Скарына надрукаваў, як ужо гаварылася, 6 жніўня 1517 года. Тым самым ён стаў не толькі беларускім першадрукаром, а і пачынальнікам усяго ўсходнеславянскага кнігадрукавання. Кніга “Іоў” з’явілася 10 верасня 1517-га. У тым жа годзе выйшлі “Прытчы Саламона” (6 кастрычніка), “Ісус Сірахаў” (5 снежня). Астатнія пазначаны 1518 годам: “Эклезіяст” (2 студзеня), “Песня песняў” (9 студзеня), “Прамудрасць Божая” (19 студзеня), “Царствы” (10 жніўня), “Ісус Навін” (20 снежня). У 1519 годзе Скарына даў жыццё кнігам “Юдзіф” (9 лютага), “Суддзі” (15 снежня). Выхад кніг “Быццё”, “Другазаконне”, “Руф”, “Эсфір”, “Плач Іераміі” і “Прарок Данііл” не канкрэтызаваны, пазначаны толькі 1519 год. А кнігі “Выхад”, “Левіт”, “Лічбы” ўвогуле не датаваны.

Як бачым, тры кнігі выйшлі на працягу аднаго месяца.

Кожная вартая таго, каб па-

гаварыць пра яе падрабязней, бо ў кожнай — сапраўды клад народнай мудрасці, тых агульна-пачалавечых ісцін, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне і спрыяюць ачышчэнню чалавека ад выпадковага, дробязнага, гартуюць яго маральна і духоўна, робяць больш стойкім перад жыццёвымі выпрабаваннямі. Але дастаткова запыніць увагу і на асобных, каб адчуць і зразумець, наколькі Скарына мысліў глабальна, якія значныя праблемы ўзнямаў, як у многім абганяў свой час, закранаючы маральныя і духоўныя каштоўнасці, што ў гады, калі ён жыў, хоць і лічыліся важнымі, нярэдка падаваліся толькі праз прызму рэлігіі. Сёння ж яны, як ніколі, вызваленыя ад рэлігійнай схаластыкі, успрымаюцца жыватворнай глебай, на якой і надалей узрастаць вечна вечнаму, каб радаваць сваёй мудрасцю і непераўздызеным характарам.

Найперш згадаем кнігу, пра якую выдатны літоўскі паэт Эдуардас Межэлайціс сказаў:

“Такія творы, як “Песня песняў” трэба чытаць не розумам, а сэрцам. Для сэрца яны створаны, сэрцам і трэба іх чытаць”. У арыгінале ж, на старажытна-яўрэйскай мове яна называецца “Сіра сірам”. Скарына, узяўшыся за пераўвасабленне яе на мову, родную і блізкую яму, хутчэй за ўсё меў пад рукой арыгінал. Аднак да яго звяртаўся толькі тады, калі неабходна было растлумачыць некаторыя тэрміны ці назвы. Як, у рэшце рэшт, і ў іншых выпадках.

“Біблію” ён перакладаў не з арыгінала, а карыстаўся адным з некалькіх перакладаў, што былі на той час ў Чэхіі. Але чэшскім тэкстам не абмяжоўваўся. Беручы яго за аснову, звяртаўся і да лацінскага, створанага святым Еранімам Блажэнным (дарэчы, прызнанага каталіцкай царквой кананічным), а ў асобных выпадках да стараславянскага ці балгарскага. Рабіў гэта дзеля таго, каб лепш спасцігнуць сэнс унікальнага пісьмовага помніка і як мага дакладней пераўвасобіць яго.

“Песня песняў” пераконвае, наколькі творча працаваў Скарына. І як смела даваў ацэнку тым ці іншым кнігам “Бібліі”, не баючыся, што яго меркаванні могуць успрыняцца царквой, духавенствам як крамольныя, а ў чымсьці блюзнерскімі, богазневажальнымі. Таму і напісаў у прадмове да “Песні песняў”: “Понеже посвящена есть пред богом над иные святыя речи, тако же и сия песнь есть над иными святыми песнями”.

На першы погляд, у падобным параўнанні нічога незвычайнага. Кожны мае права пасвойму ставіцца да пэўнага твора, няхай ён і біблейскі. Але так можна сцвярджаць, не ведаючы зместу “Песні песняў”. А гэта ж — гісторыя каханя простага дзяўчыны да прыгожага юнака, які аказаўся царом Саламонам. Атрымліваецца, што песня каханню стаіць “над іными святыми песнями”. Твор, у якім апяваецца чалавечая страсць, Скарына паставіў вышэй за кнігі, што ўзнаўляюць пэўныя эпізоды з жыцця свя-

тых. Каханне ён ўзвысіў над людскімі турботамі і клопатамі.

Ён, канечне, адчуваў, што падобная вольнасць у трактаванні “Бібліі” можа дорага каштаваць, таму змякчыў асобныя моманты. Дзеля гэтага правёў такую паралель: каханы — ніхто іншы, як сам Хрыстос, а тая, без каго ён не ўяўляе свету — святая царква: “Яко любовнік ко любой своей, иди яко жених к невесте своей, тако и Христок ко цэркви своей сниде...”

Дзякуючы Скарыне “Песня песняў”, стаўшы песняй каханню, загучала на старажытнай беларускай мове надзіва хораша і натуральна: “...Се ты коль красна есь, приятелко моя... Очи твои, яко голубице, кроме того, что внутри сокрыто есь. Власы твои, яко стада коз, еже выходят с горы Галадд. Зубы твое, яко стада овец постриженных, еще выступали из купола... Яко завивание червеное уста твоя. И молвление твое сладко. Яко чверти яблоко зернатога таковы суть ягоды твоя, кроме того, еже внутри сокры-

то есь... Две перси твое, яко два младых козельца близнецы серны, они же пасутся посреди цветием... Яко лены суть перси твои, сестро моя невесто, краснейшие суть перси твое над вино. И запах мастей твоих над вси речи добровонной. Сот каплющий уста твоя, невесто. Мед и млеко под языком твоим”.

Без перабольшання — паэзія ў прозе. Ды Скарына быў і паэтам — першым, вядомым на сённяшні дзень па імені (ёсць творы, напісаныя і даўней, але аўтарства іх не ўстаноўлена) усходнеславянскім паэтам, які звярнуўся да сілабічнага вершаскладання. Некаторыя даследчыкі, у прыватнасці, Яўгеній Неміроўскі, перакананы, што Скарына “стаіць ля вытокаў не толькі беларускай, але і рускай, і ўкраінскай паэзіі”. Пішучы на царкоўнаславянскай мове, ён смела ўводзіў у канву сваіх твораў і народную размоўную лексіку. Паэтычныя тэксты арганічна ўвайшлі ў асобныя кнігі скарынаўскай “Бібліі”.

Першы свой верш Скарына змясціў на тытульным лісце кнігі “Іоў”:

Богу и Троици единому
ко чти и ко славе,
Матери его
Пречистой Марии к похвале,
Всем небесным силам
и святым его к веселию,
Людем посполитым
к доброму научению.

Як вядома, сілабічнае вершаскладанне мае абавязковую ўмову, паводле якой ў радках павінна быць аднолькавая колькасць складоў. Калі заняцца нескладанымі падлікамі, атрымаецца, што ў першым і трэцім радку іх па 15, у другім і чацвёртым — па 14. А рыфмоўка парная: “славе” — “похвале”, “веселию” — “научению”.

Не трэба здзіўляцца, што, як з сённяшняга пункту гледжання, рыфмы недасканалыя. Не будзем забываць — гэта быў пачатак. Пачатак сілабічнага вершаскладання. І для свайго часу Скарына валодаў паэтычным майстэрствам. Такім, што ў

прадмове да кнігі “Выхад” змог нават зарыфмаваць 10 запаветаў:

Верую в Бога единого,
А не бери надармо имени его.
Помни дни светлые святити,
Отца и матку чтити.
Не забывай не едина,
И не делай греха блудна.
Не вкради, что дружного,
А не давай свидетельства лживого.
Не пожелай жены ближнего,
Ни имени или речи его.

Ёсць у Скарыны яшчэ некалькі вершаў. Карыстаўся ён і такой формай, як акраверш, які дазваляе па першых літарах кожнага радка прачытаць прысвечэнне. Але Скарына пайшоў іншым шляхам: зашыфраваў сваё аўтарства. Пра гэта даследчыкі даведаліся толькі ў канцы 1970-х гадоў, калі ў адным выпадку прачыталі: “Писал доктор Скоринич Францискус”, а ў другім: “Делал доктор Скоринич Францискус”.

Гэта сведчыць аб тым, што Скарына, як і кожны сапраўдны талент, ведаў сабе цану. Як выдаўцу, пісьменніку. Як мыс-

ліцелю, мастаку. А таму і хацеў, каб яго праца не толькі была належным чынам запатрабаваная, а каб тыя, хто далучыцца да яе, ведалі: гэта вынік намаганняў не каго-небудзь іншага, а менавіта Францыска Скарыны, сына славутага Полацка. Не ў апошнюю чаргу славутага тым, што даў жыццё яму, Скарыне.

Паклапаціўся і данесці да нашчадкаў свой воблік, асмеліўшыся ўласны партрэт змясціць у “Бібліі”. Да Скарыны ніхто з друкароў гэтага не рабіў. І не толькі ў “Бібліі”, а і ўвогуле ў кнігах, хоць да таго, як ён распачаў сваю дзейнасць у Празе, гэтая справа ў Еўропе працягвалася больш за 70 гадоў. І ў розных краінах выйшла звыш 60 тысяч выданняў.

Скарына стаў першым, хто сябе падобным чынам увекавечыў. “Зрабіўшы гэта, — прыйшоў да высновы Я. Неміроўскі, з чым застаецца пагадзіцца, — беларускі асветнік падкрэсліў ролю выдаўца, яго культурна-асветніцкую місію, значэнне якой ў тыя далёкія гады наўрад ці

хто-небудзь усведамляў. Скарына добра ведаў цану і сабе, і сваёй працы. Ацэнка гэтая далёкая ад самаўпэўненасці. Ёсць самасцвярджэнне — сябе і той справы, якой асветнік аддаў жыццё. І рашучы выклік традыцыям”.

Выклік, як было сказана, адчуваецца і ў “Песні песняў”. А яна вылучаецца не толькі зместам, а і мастацкім афармленнем. Ні ў адным іншым скарынаўскім пражскім выданні няма столькі чырвонага колеру, які выкарыстаны ў “Песні песняў”. Гэта надае кнізе асабліва прывабны выгляд. У нечым урачысты, у чымсьці рамантычна-узнёслы.

Кніга ж “Юдзіф” вылучаецца сярод іншых тым, што ў ёй вельмі натуральна і хораша гучыць любоў Скарыны да роднай Беларусі, з якой ён вымушаны быў развітацца: “Понеже от прирожения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плавающие по морю и в реках, чуют виры своя; пчелы и тым

подобная бороняць уліев свогіх — тако ж і людзі, ігдэ зродзіліся і ускормлены сунць по бозе (па Богу — А. М.), к таму великую ласку імаюць”.

Аб тым, як гэтая “великая ласка” здатна падштурхнуць чалавека на дзеянні, якія вядуць да гераічнага ўчынка, Скарына і расказваў, пераўвасобіўшы пасвойму гісторыю пра адну з найбольш прыкметных гераінь біблейскіх твораў. І хоць, на думку сучасных даследчыкаў, падзеі, пра якія згадваецца ў кнізе “Юдзіф”, у сапраўднасці не адбываліся, яны вартыя ўвагі, бо гісторыя, пакладзеная ў аснову твора, мае вялікае выхавальнае значэнне, пераконвае, як у цяжкую для Бацькаўшчыны часіну, чалавек мацнее духам, па-сапраўднаму ўсведамляе сваю адказнасць за лёсы іншых людзей.

Так сталася і з Юдзіф, калі на яе краіну напалі войскі асірыйскага цара Навухаданасара, якімі камандаваў вельмі жорсткі ваеначальнік Алаферн. Горад Вефулія, акружаны імі,

трымаўся дваццаць дзён. Здавалася, нішто не можа зламаць абаронцаў. Але ворагу ўдалося адшукаць трубы, па якіх у Вефулію паступала вада, і перакрыць іх.

У крытычны момант гараджане сабраліся, каб абмеркаваць, як быць далей.

Нічога лепшага не знайшлі, як здацца на літасць захопнікаў: “Лепей ёсць нам быці жывым в неволи, а хваліці господа бога, нежэлі быхом сами так померли и были в срамоту всем людям, когда узримо, ако жены наши и дети наши мрут пред очима нашими”.

Адна Юдзіф не пагадзілася з такім рашэннем. Для яе няволя — тая ж смерць. Ды Юдзіф была не толькі з тых, хто з чымсьці не пагаджаецца, мае сваю думку. Яна належала да людзей, у якіх словы ніколі не разыходзяцца са справай. І вырашыла Юдзіф уратаваць родны горад.

Вельмі прыгожая, гэтая жанчына, якая страціла мужа, “умыла тело свое и помазалася мас-

тию мирры избранное, и расчесала власы свои и возложила чепец на главу свою. И облоклася в ризы (адзенне — А. М.) утешения своего и обулася в боты украшенные. И возложи обруч златый на правую руку свою. И скрязи драгыи во уши своя и перстни на персты своя. И всеми украсами украсила себя”. Пасля пакінула горад і накіравалася ў лагер праціўніка, дзе адразу пакарыла Алаферы і на працягу трох дзён і начэй балявала з ім, а Алаферы “...пил велми много, ужо николи так много не пивал в животе своем”. Калі ж ён, знямоглы, заснуў глыбокім сном, Юдзіф узяла меч “и ударила дважды в шею его и срезала главу ему”. Захопнікі, даведаўшыся аб смерці свайго военачальніка, кінуліся ў паніцы ўцякаць. Гараджане, пачуўшы ад Юдзіф усю праўду, пачалі праследаваць іх і разграмілі.

Скарына надаваў кнізе “Юдзіф” вялікае значэнне, настойліва рэкамендаваў яе “к нашему научению, абыхом, яко

зерцало, жену сию преславную пред очима имеющие в добрых делех и в любви отчины не толико жены, но и мужи наследовали и всякого тружания и скарбов для посполитого доброго и для отчины своея не лютавали (не шкадавалі — А. М.)”.

Самая ж мудрая з біблейскіх кніг “Прытчы Саламона”. За пераклад іх Скарына браўся з упэўненасцю, што прытчы паспрыяюць “познанию мудрости и наказания и к поразумению слов разумности, и ко приятию научения умения суду и справедливости и истины, абы дана была малому хитрость и младенцу умение и разум”. “Да совершенен будет человек” — гэтую асноўную сваю думку, якой прасякнута ўся яго дзейнасць, у “Прытчах Саламона” ён праводзіць асабліва паслядоўна. У кнізе нямала выказаў, што ўспрымаюцца афарыстычна: “Кто с мудрыми ходит, мудр будет, друг же безумных подобен им есть”, “Пути мудрости суть путие красны и вси сте-

зи суть мирны”, “Мудростию соделавается дом и умением укрепляем бывает”, “Муж мудрый смышлен есть, и муж наученный есть крепок и моцен”.

Але прасочым жыццёвы шлях Скарыны далей.

Пражская друкарня выдатнага палачаніна працавала да канца 1519 года. У чым прычына (ці прычыны), што яна нечакана спыніла сваю работу, застаецца здагадвацца. Відаць, нешта істотна паўплывала на першапачатковыя задумы Скарыны, бо інакш ён затрымаўся б у гэтым горадзе і надалей. Друкаванне ішло паспяхова, а пабачыла свет прыкладна палова кніг “Бібліі”. Чаму б не прадоўжыць працу там, дзе, як кажуць, і сцены дапамагаюць? Тым не менш, у пачатку 1520 года Скарына пакінуў Прагу.

Магчыма, зрабіць гэта яго прымусіў наступ каталіцкай рэакцыі, хоць падобная прычына малаверагодная, бо Скарына, як гаварылася ўжо, з царквой ніколі ў канфлікт не ўступаў ды і ўвогуле быў чалаве-

кам талерантным, верацярпымым. Праўдзівей, з Прагі яго мог выгнаць страшны паморак, які якраз надарыўся. Аднак, мабыць, бліжэй да ісціны даследчыкі, якія мяркуюць, што з пражскай сталіцы Скарыну адклікалі яго мецэнаты. Яны, бадай, зразумелі, што ў Вільні кнігавыданне абыдзецца значна танней. Маглі пры гэтым кіравацца і патрыятычнымі матывамі. Хоць, калі мець на ўвазе патрыятызм, на перавод кнігадрукавання ў Вільню іх мог падштурхнуць сам Скарына, які, як адданы сын сваёй Радзімы, заўсёды меў да яе “великую ласку”.

Як бы там ні было, з Прагай ён развітаўся. Ехаў у Вільню не без прыгод. Непаразуменні ўзнікалі ў Вроцлаве, калі давалося пакінуць у заклад частку сваіх шрыфтоў, а гарадская пракуратура забрала некаторыя старонкі кніг.

На новым месцы да любімага занятку вярнуўся ў 1522 годзе. Якуб Бабіч дазволіў яму размясціць друкарню ў сваім доме. Онькаў выдзеліў грошай.

А перад усім пацікавіўся, якія кнігі карыстаюцца найбольшым попытам у Маскоўскай дзяржаве. Зрабіў гэта для таго, каб Скарына змог асвойваць рынкі, якія, як быў упэўнены, прынясуць матэрыяльную выгоду. Апошняя паўплывала і на тэматыку новых кніг, выдадзеных Скарынай. Ён аддаў перавагу новазапаветным выданням.

У тым жа 1522 годзе з новай друкарні пабачыла свет “Малая падарожная кніжыца”, што стала першай кнігай, надрукаванай на тэрыторыі Беларусі. Праўда, калі быць дакладным, гэта выданне ўвабрала ў сябе некалькі кніг. Атрымаўся зборнік з “Псалтыра”, “Часаслова” і 17 рэлігійных песняпенняў — акафістаў і канонаў, а таксама ў яго ўвайшоў “Шасцідневец” і “Саборнік”. Аўтарства ж акафістаў (акафіст і ёсць хвалебнае песняпенне) і было ўстаноўлена паводле акравершаў, пра што і гаварылася вышэй.

Гэтыя кнігі невялікія памерам, па сутнасці мініяцюрныя выданні. Кожная са сваёй ну-

марацыяй старонак, а на некаторых ёсць і тытул. Аднак ні ў адной не ўказваецца дата выхаду ў свет. Чаго не скажаш пра апошнюю, выдадзеную Скарынам. Ёй стаў “Апостал”, у пасляслоўі якога пазначана: “Доконона есть сия книга, зовемая Апостол... по рождении нашего спасителя Иисуса Христа, сына божия, тысецного пятьсо-таго и двадесеть пятого, месяца марта...” Няцяжка здагадацца, што “Апостал” выйшаў 25 сакавіка 1525 года. Гэта першая дакладна датаваная кніга, выпушчаная на тэрыторыі Беларусі.

У “Апостале” раскрыта дзейнасць першых прапаведнікаў хрысціянства ў Еўропе і ў краінах Блізкага Усходу. Тэкст пададзены на царкоўнаславянскай мове, але, разумеючы, што асобныя царкоўнаславянскія цяжкія для ўспрымання, Скарына пераклаў іх на беларускую мову. Знайшоў больш зразумелыя адпаведнікі і некаторым багаслоўным тэрмінам.

После сакавіка 1525 года пра

выдавецка-друкарскую дзейнасць Скарыны нічога невядома. Магчыма, ён да яе больш і не вяртаўся. А мо сталася так, што звесткі аб кнігах, выпушчаных пазней, згубіліся, страчаны і самі выданні. Столькі ж часу мінула з таго моманту, калі ён далучыўся да сваёй важнай і такой патрэбнай справы.

Кнігі, якія дайшлі да нас, а агульная колькасць іх складае 42 назвы, лёс раскідаў па ўсім свеце. Праўда, у далёкім замежжы іх знаходзіцца не так і шмат. Кніга “Ісус Сірахаў” (у ёй Скарына змясціў свой партрэт) знаходзіцца ў фондах Чэшскага музея ў Празе. У Брытанскай бібліятэцы ў Лондане захоўваюцца кнігі “Царствы”, “Апостал”, “Псалтыр” з “Малой падарожнай кніжыцы”. Сама “Малая падарожная кніжыца” ёсць у горадзе Любляна — сталіцы Славеніі. Асобныя фрагменты скарынаўскіх выданняў можна напаткаць у Нью-Йорку, Кембрыджы, Кракаве, Варшаве... Ёсць кнігі першадрукара ў Мінску, Маскве, Санкт-Пе-

цярбургу, Кіеве, Вільнюсе, Львове і іншых гарадах.

Усе гэтыя экзemplяры час не пашкадаваў. Яны некамплектныя, многіх старонак не стае. Скарыназнаўцы даўно ўпэўнены, што наспеў час іх факсімільнага ўзнаўлення. А для гэтага неабходна з многіх экзemplяраў адной і той кнігі, у якіх не хапае асобных лістоў, падрыхтаваць камплектнае. І так трэба зрабіць з кожнай кнігай, каб неацэнныя духоўныя каштоўнасці сталі даступнымі многім, хто па-сапраўднаму зацікаўлены спадчынай Скарыны.

...У 1525 годзе, калі выйшаў “Апостал”, Скарына ездзіў у Германію. Аднак мэты паездкі даследчыкамі не высветлены. А праз некалькі гадоў Скарына нарэшце напаткаў сваё шчасце. Ажаніўся на Маргарыце Адвернік. З ёй ён быў даўно знаёмы праз мужа, а свайго кампаньёна па выдавецкай дзейнасці Юрыя Адверніка, які нечакана захварэў і памёр у 1525 годзе. Жаніцьба прынесла і новыя

турботы. У 1529 годзе Скарыне давялося адстойваць інтарэсы жонкі ў судзе. Прычынай стала жаданне сястры Юрыя Адверніка Ганны, яе мужа Марціна Субачовіча і пляменніка Мікалая Чупрына забраць дом, які Маргарыта адтрымала ў спадчыну ад першага мужа. А праз год Францыск перажыў вялікае гора: Маргарыту забраў страшны мор, што прыйшоў у Вільню.

У 1530 годзе Скарына кароткі час знаходзіўся на службе ў прускага герцага Альбрэхта-старэйшага, які жыў у Круляўцы (цяперашні Калінінград у Расіі, вядомы яшчэ і як Кенігсберг). Але хутка з герцагам узніклі нейкія непаразуменні.

16 мая 1530 года Альбрэхт-старэйшы выдаў яму так званы “прапускны ліст”, з якім Скарына павінен быў вярнуцца ў Вільню. Адначасова ўручыў пасланне да віленскага ваяводы Гаштольда, у якім выказвалася просьба, каб той аказаў усялякае садзеянне “выдаючомуся и многученому мужу”.

Аднак праз дзесяць дзён Альбрэхт чамусьці адмяніў сваё першапачатковае рашэнне і паскардзіўся Гаштольду, што Скарына Кенігсберг пакінуў самавольна. І не адзін паехаў, а з яўрэм-лекарам і друкаром.

Узнікае заканамернае пытанне, а навошта яму быў друкар? Магчыма, Скарына хацеў аднавіць выдавецкую дзейнасць? У такім разе, прычым лекар?

1529 год прынёс Скарыне непрыемнасці не толькі з судовым працэсам па абароне інтарэсаў жонкі. У пачатку ліпеня ў Познані памёр яго брат Іван, які гандляваў скурамі. Справы ў Івана ішлі няблага, але засталіся і немалыя даўгі.

Скарына паспяшаўся ў Познань. І не толькі таму, што цікавіўся наследствам. Была і іншая, можа, нават больш важная прычына. Жонка Францыска ўклала значныя сродкі, дапамагаючы Івану з большым размахам разгарнуць гандлёвую дзейнасць. Цяпер гэтыя грошы трэба было спешна вярнуць.

Познаньскі суд, які разглядаў

справу, прызнаў прэтэнзіі справядлівымі. Маргарыце перадавалася ў якасці кампенсацыі расходаў 23 500 скур, а Францыску — 2500. Аднак у гэты час незадавальненне выказалі шматлікія крэдыторы Івана Скарыны. Ды і сам Францыск ужо даведаўся аб вялікіх даўгах брата. Таму цяпер не прэтэндаваў на спадчыну, разумеючы, што давядзецца вяртаць даўгі. Але каб ён стаў спадчыннікам, дабіліся крэдыторы. А паколькі Скарына даўгі не заплаціў, 5 лютага 1532 года яго арыштавалі.

У турме правёў восем месяцаў. І невядома, колькі яшчэ працягвалася б зняволенне, каб б на дапамогу не прыйшоў пляменнік Скарыны Раман, якому ўдалося дабіцца аўдыенцыі ў самога Жыгімонта Старога і даказаць яму невіноўнасць дзядзькі. Скарына не толькі быў вызвалены з турмы, а і атрымаў ад караля “іmunітэт” — ахоўную грамату, паводле якой яго мог судзіць толькі каралеўскі суд.

Пасля перажытага Скарына вырашыў дабіцца справядлівасці. 17 чэрвеня 1532 года звярнуўся ў Познаньскі суд з заявай на сваіх крыўдзіцеляў, у якой запатрабаваў кампенсаваць маральныя страты, ацаніўшы іх у 6000 злотых. Сума немалая, але яна ўспрымаецца тым больш значнай, калі прыняць пад увагу, што маёмасць Івана Скарыны была ацэнена толькі ў 1997 злотых.

Невядома, чым скончылася гэтая справа, якая заняла не адзін год. Ёсць звесткі, што яна не была закрыта і ў 1535 годзе. Але ў гэтым годзе Скарына пераехаў у Прагу, згадзіўшыся на прапанову чэшскага караля Фердынанда Габсбурга заняць пасаду вучонага-батаніка ў каралеўскім садзе ў Градчанах. Там і памёр. А калі — дакладна невядома.

Адны даследчыкі сцвярджаюць, што Скарына пайшоў у вечнасць каля 1551 года. І як быццам на гэта ёсць падставы. Захаваўся дакумент, датаваны 29 снежнем 1552 года, у якім

гаворка ідзе аб спадчыне, што пакінуў садоўнік “Францыск Рус Скарына з Полацка”, а за наследствам прыехаў сын Скарыны Сімеон. Іншыя ж даследчыкі ўпэўнены, што памёр першадрукар каля 1540 года. Пры гэтым спасылаюцца на адну з пражскіх хронік, якая расказвае аб страшным пажары 1541 года. Сярод загінуўшых згадваецца і хлопчык Францыск, сын пакойнага доктара Руса. Па логіцы, у адзін час не маглі працаваць там два доктары, якія прыехалі з Русі.

Вось і атрымліваецца, што мы ведаем пра Скарыну шмат, аднак у той жа час і вельмі мала. Ды ад гэтага яго постаць становіцца яшчэ больш прывабнай, бо ў загадкавасці свая прыцягальнасць. І кожны з аўтараў у раскрыцці шматграннага вобліку першадрукара і асветніка імкнецца знайсці свае аспекты.

У гэтым лёгка ўпэўніцца, калі пазнаёміцца з раманам-эсэ Алега Лойкі “Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае” (у перакладзе на рускую мову ён выйшаў у знакамітай серыі “Жизнь замечательных людей”) і яго аповесцю “Скарына на Градчанах”, кнігай Анатоля Клышкі “Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга” і іншымі творамі, героем якіх з’яўляецца слаўны сын слаўнага Полацка, якому вечно жыць у памяці чалавецтва. Тут да месца згадаць словы, прамоўленыя ім у прадмове да кнігі “Іоў”: “И всякому человеку потребна чести, понеже ест зеркало жития нашего. Лекарство душевное. Потеха всем смутным наболей тым они суть в бедах и немощах положены. Надежда истинная постанія из мертвых и вечного живота (жыцця — А. М.)”.

2

Відавочнае —
неверагоднае

(Па старонках друку)

ФЕНОМЕН МАЎГЛІ

Што ёсць чалавек? Ці занесены ён з неабсяжных прастораў космасу, ці напраўду з'яўляецца вынікам натуральнага развіцця зямной прыроды?

Як ні дзіўна, канчатковага адказу на гэтае пытанне няма, не зважаючы на тое, што натуралістычныя навукі даказалі, у тым ліку пры дапамозе выкапнёвых рэшткаў дагістарычных людзей, што чалавек разумны (Homo sapiens) з'явіўся на Зямлі як генетычна замацаваны завяршальны этап развіцця жывой матэрыі.

Але чаму тады людзі, якія ў дзіцячым узросце трапляюць да дзікіх жывёл, у далейшым не праяўляюць усіх тых якасцей,

якімі валодае сярод жывых істот выключна чалавек, а менавіта здольнасці прадбачыць і ўмення абстрактна мысліць?

Яшчэ шведскі сістэматык Карл Лінэй меркаваў, што на Зямлі існуюць два падвіды чалавека: уласна Homo sapiens — чалавек разумны і Homo sapiens ferus, што значыць, чалавек разумны здзічэлы.

Гістарычныя паданні многіх народаў указваюць на выпадкі таго, як дзікія жывёлы гадавалі чалавечых немаўлят. Варта толькі ўспомніць легендарных заснавальнікаў Рыма Ромула і Рэма. Але з развіццём чалавечых дысцыплін даследчыкі пачалі лічыць, што такія

гісторыі не маглі мець пад сабой больш-менш сур'ёзных рэалій і з'яўляюцца адно толькі плёнам людской фантазіі. Сцвердзілася меркаванне, што знойдзеныя ў лесе здзічэлыя дзеці, якія па розных прычынах апынуліся па-за доглядам і ўвагай людзей, незваротна страчваюць здольнасці да мовы, да мыслення, і развіццё іхняй псіхікі фіксуецца на пэўным недасканалым узроўні. Гэтыя страты кампенсуюцца новымі якасцямі. Скажам, сямігадовы хлопчык з выключным здароўем, якога знайшлі ў афрыканскай рэспубліцы Бурундзі ў малпавым статку ў 1973 годзе, мог бачыць у цемры, цудоўна лазіў па дрэвах і меў выключны нюх. Тое ж адбывалася і з хлопчыкам, выяўленым паляўнічымі ў гэтым жа годзе сярод малпаў на Цэйлоне.

Выключнай здольнасцю пераносіць холад, а таксама зайздросным уменнем арыентавацца валодаў хлопчык, якога знайшлі ў Кітайскім Тыбеце манахі аднаго будысцкага манастыра.

Знайдышу на выгляд было гадоў пяць, быў ён голы, перамяшчаўся на кукішках, ежу з рук не прымаў, са страваў перавагу аддаваў сырому мясу.

Пасля таго як хлопчыка забралі ў манастыр, вартаўнікі заўважылі, што да манастырскай сцяны некалькі разоў прыблягла ваўчыца, мабыць, спадзяючыся адшукаць сваё, як яна лічыла, згубленае ці адабранае ў яе людзьмі дзіцяня.

Цікава, што калі хлопчык з-за недагляду манастырскіх служкаў уцякаў у лес, ён ажываў, рабіўся рухавым, а калі яго зноў вярталі да людзей, паглыбляўся ў нэндзу.

Яшчэ больш яскравае сведчанне існавання Homo sapiens ferus прыводзяць індыйскія вучоныя. Так, у пасяленні Міднапур у воўчай нары былі знойдзены дзве дзяўчынкі: паўтара і васьмі гадоў. Дзеці нічым не адрозніваліся ў паводзінах ад ваўчанят: гірчэлі, аскірваліся, грызлі косткі і г. д. Меншая дзяўчынка адразу памерла, а вось старэйшую ўдалося пры-

вучыць да людской ежы, і яна, як і ў выпадку з тыбецкім хлопчыкам, вывучыла некалькі слоў.

У 1996 годзе інфармацыйныя агенцтвы паведамілі пра сенсацыю: у ваколіцы вёскі Сіл на Вугоршчыне, у разбураным доме служба сацыяльнай дапамогі выявіла сярод дварнякоў маленькага хлопчыка. Ён толькі знешне быў падобны на чалавека, а паводзіў сябе як сапраўднае сабачаня: поўзаў на чатырох канечнасцях, ваду хлябтаў, ежу заглытваў, спаў у куточку, згарнуўшыся ў клубок, і гірчэў на чужых. Выявілася, што гэта сын сям'і Берсі, бежанцаў з Югаславіі, якія ўцяклі ад вайны. Бацька хлопчыка знік, а звар'яцелая маці выпхнула малое на вуліцу, дзе бегалі сабакі.

Дактары, якія агледзелі дзіця, былі вельмі здзіўлены тым, што хлопчык не замерз узімку.

Гэтая дзікая гісторыя здарылася ў цывілізаваны век і менавіта яна прымушае прызнаць, што праблема Маўглі актуальная і ў эпоху камп'ютэраў і касмічных палётаў.

Такім чынам, існуюць некалькі бясспрэчна задакументаваных выпадкаў выходжвання звярамі (мядзведзямі, ваўкамі, малпамі) людскіх дзяцей. Гэтай з'явай выдатна скарыстаўся англійскі пісьменнік Рэдзьярд Кіплінг, і пасля ягонага вядомага твора з'яву назвалі “феноменам Маўглі”.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што тая псіхічная энергія, накіраваная ў звычайных людзей на засваенне мовы, развіццё здольнасці абстрактна мысліць, у выпадку са здзічэлымі прадстаўнікамі чалавечага роду выдаткоўваецца на абуджэнне і абвастрэнне работы тых органаў пачуццяў, якія найбольш патрэбныя ў экстрэмальных сітуацыях.

ХЛОПЧЫК, ЯКІ БАЧЫЦЬ СКРОЗЬ СЦЕНЫ

На першы погляд, пацігадовы Дзімка нічым не адрозніваецца ад сваіх сяброў — такі ж вясёлы, гарэзлівы.

Але гэта толькі на першы погляд. Справа ў тым, што хлопчык валодае вельмі незвычайнай здольнасцю: бачыць прадметы нават скрозь сцены. Не верыце? Зрэшты, яго бацькі спачатку гэтаму таксама не верылі, мяркуючы, што такое можа быць толькі ў фантастычных фільмах ды раманах. Але... Увогуле, здольнасць сына бачыць прадметы за сценамі халадзільніка ці шафы бацькі ўпершыню заўважылі, калі яму было яшчэ толькі крыху больш за два гады. Якраз набліжаўся Новы год, і тата з мамай купілі Дзімку цацачную машынку, якую паклалі ў шафу, спадзеючыся, што сын туды не палезе, і на Новы год яму яе “падорыць” Дзед Мароз. Дарма! Двухгадоваму хлапчуку і лезці ў шафу не трэба было! Ён спыніўся ля яе і радасна ўсклікнуў: “Ой, мама, а гэтую машынку купілі мне?!”

Хутка надарылася яшчэ адна магчымасць праверыць незвычайныя здольнасці Дзімкі. Неяк хросная купіла яму адразу сем кіндэр-сюрпрызаў. Куды іх

толькі не хавалі, пакуль хлопчыка не было дома, — у скрынкі сталоў, у тумбачкі... Адзін нават засунулі ў халадзільнік, абклаўшы яго з усіх бакоў прадуктамі — сырам, каўбасой. Шэсць “сюрпрызаў” Дзімка знайшоў адразу, сёмы сапраўды давялося такі пашукаць. Нарэшце хлапчук спыніўся ля халадзільніка і спытаў: “А гэты таксама мне?”

Не на жарт перапалоханыя бацькі павялі сына на абследаванне. Доктар правеў эхаскапію мозга, пасля чаго зрабіў выснову, што ў дзіцяці павышаныя экстрасэнсарныя здольнасці. Гэта крыху супакоіла бацькоў, і ўсё ж яны імкнуцца асабліва не афішаваць здольнасці свайго сына. Вырасце, сам вырашыць, якім чынам іх выкарыстоўваць. Сустракаючыся з журналістамі, ад якіх цяжка што-небудзь схаваць, бацькі просяць не ўзгадваць Дзімава прозвішча і не дазваляюць яго фатаграфаванне.

Цікава, сам хлапчук пакуль перакананы, што ўсе людзі бачаць так, як і ён.

ПРАЧНУЦА РАНІЦАЙ І ЗАГАВАРЫЦЬ НА ЧУЖОЙ МОВЕ

Вывучэнне замежнай мовы далёка не кожнаму школьніку даецца лёгка. Праўда, лічыцца, што ў сталым узросце вывучыць яе яшчэ цяжэй. Зрэшты, бываюць і выключэнні, і нават даволі незвычайныя.

Так, напрыклад, адна 50-гадовая ўражэнка Шатландыі неяк, прачнуўшыся раніцай, нечакана для сябе адкрыла, што пачала размаўляць на роднай мове, але... з паўднёваафрыканскім акцэнтам. Усё б нічога, калі б яна хоць аднойчы была ў Паўднёвай Афрыцы!

Зрэшты, гэта адзін з апошніх па часе, але не самы незвычайны выпадак. Медыцынай зафіксаваны дванаццаць “моўных пераўвасабленняў”, якія атрымалі назву “сіндром замежнага акцэнту”. Напрыклад, адзін брытанец аднойчы нечакана для самога сябе пачаў размаўляць па-мексіканску, нейкі амерыканец раптам загаварыў па-

кітайску, а чэх — па-польску і г. д.

Амерыканскі псіхолаг Софі Скот, заняўшыся вывучэннем гэтай з’явы, заўважыў, што ўсе ахвяры “сіндрому замежнага акцэнту” перанеслі інсульт у левай пярэдняй частцы мозга — менавіта яна кантралюе механізм мовы.

Цікава, што той жа шатландцы, каб пазбавіцца ад непажаданага акцэнту, цяпер трэба ... трапіць у якую-небудзь стрэсавую сітуацыю. Між іншым, калі пасля той злашчаснай ночы яна, адчуваючы слабасць і галаўны боль, вырашыла паказацца дактарам, тыя паставілі дыягназ: інсульт у лёгкай форме, які жанчына, верагодна, перанесла ў сне.

МУЗЫКАНТЫ- ВУНДЭРКІНДЫ

Калі вы марыце стаць славацкім кампазітарам, а выкладчыкі музыкі лічаць, што ў вас няма таленту, не адчайвайцеся. Рудольф Кюдзінгер, які 3 га-

ды вучыў Пятра Чайкоўскага іграць на фартэпіяна, таксама быў перакананы, што ў юнака няма асаблівых музычных здольнасцей. “Іграе, праўда, ён някепска”, — гаварыў Кюдзінгер, — але ж яму ўжо 20 гадоў! Пачынаць музычную кар’еру ў такім узросце позна!”

Дзеля справядлівасці адзначым, што Пятра Ільіча, сапраўды, да вундэркіндаў аднесці было надзвычай цяжка. У свае 15 гадоў ён нічога не чуў ні пра Баха, ні пра Шумана. У семнаццацігадовым узросце напісаў раманс, але вельмі недасканалы па сваіх мастацкіх якасцях, ды і ў 25 гадоў, закончыўшы кансерваторыю, яшчэ не стварыў ніводнага сур’эзнага твора.

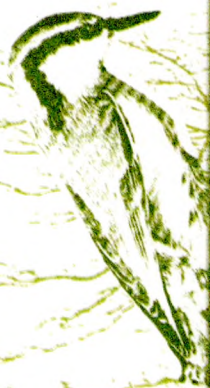
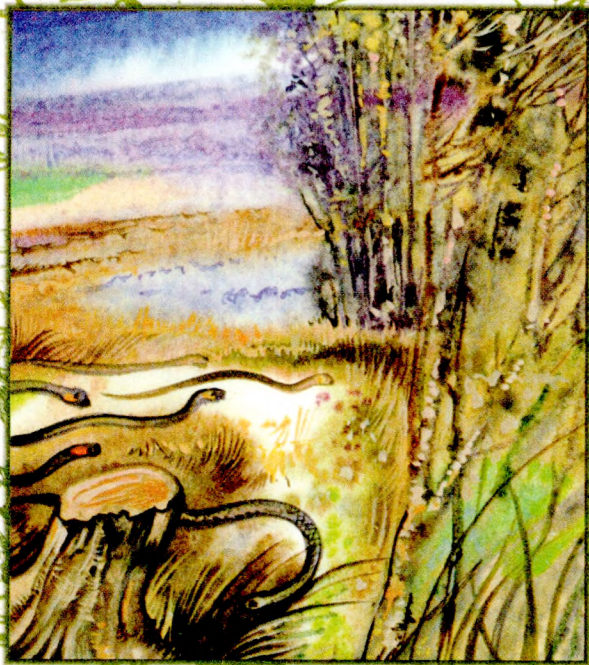
Зрэшты, не ўсе кампазітары станавіліся славетасцямі пасля дваццацігадовага ўзросту.

Цудоўны італьянскі кампазітар Вінчэнца Беліні сваю першую кампазіцыю напісаў у шасцігадовым узросце. Не менш славуты венгерскі кампазітар і піяніст Феранц Ліст канцэрціраваў ужо з дзевяцігадовага ўзросту. Французскі кампазітар і піяніст Каміль Сен-Санс іграў на раялі ўжо ў 2,5 гады. Расійскі музыкант Аляксандр Пракоф’еў у дзевяцігадовым узросце напісаў оперу, а яго суайчыннік Сяргей Рахманінаў — ужо вучыўся ў кансерваторыі.

Гаворачы пра музыкантаў-вундэркіндаў, вядома ж, нельга не згадаць пра славетага аўстрыйскага кампазітара Вольфганга Амадэя Моцарта, якога бацька з шасцігадовага ўзросту вазіў па Еўропе, і канцэрты юнага музыканта праходзілі з вялікім поспехам.

3

3 Чырвонай кнігі
Беларусі

Алесь НАВАРЫЧ, пісьменнік

ДЗЕНЬ ЦЁПЛАГА АЛЯКСЕЯ

Феналагічны эцюд

За многія гады назіранняў феналагі заўважылі, што сярэднядзённая тэмпература перасягае нулявую рысу пасля дваццатага сакавіка. Уночы яшчэ можа быць мароз да трох, пяці і нават дзесяці градусаў, а вось ужо днём тэмпература такая ж, але са знакам плюс, і нават вышэйшая. У апошняй дэкадзе першага вясенняга месяца актыўна растае снег і да пачатку красавіка ў паўднёвых раёнах Беларусі застаецца толькі ў лясах дзе-небудзь пад густой ялінай.

І ёсць такі дзень у гадавым календары, калі свеціць яснае сонейка, ціха, ветру няма, спя-

ваюць першыя птушкі, а з-пад карчоў, з глыбокіх нораў на сугрэтую сонцам веснавую зямлю выпаўзаюць вужы і жабы. Гэта і ёсць Дзень цёплага Аляксея. Выпадае ён з году ў год на трыццаць першага сакавіка.

Раней, у даўніну, у гэты дзень адзначалася паганскае Свята гадаў, таму што напраўду ў гэты дзень прырода ажывала, з'яўляліся на свет, як ужо гаварылася, вужы і жабы, спявалі птушкі, лёталі першыя лімона-жоўтага колеру мятлушкі, якія так і называюцца — лімонніцы.

Не ведаў я ні пра Дзень цёплага Аляксея, ні пра Свята га-

даў. Ішоў роднымі палямі і лугавінамі, радуючыся светламу ціхаму дню, і ўвайшоў праз малады, бэзавага колеру алешнік у стары альховы лес. Вольхі, і чорныя, і шэрыя, высока падымалі свае стромкія ствалы да неба. Звінелі птушыныя галасы, бязладна пырхалі быццам сп'янелыя ад свежага веснавога паветра лімонніцы.

Выйшаў на ўзлесак і сеў спачываць, з'есці скібку хлеба на сонечным сугрэве недалёка каля свежага бярозавага пянька. Бярозу спілавалі яшчэ зімой, пень пакрыўся шумам крэмавага колеру ад забрадзелага бярозавага соку, каля якога шчыравалі чорна-пярэстыя лясныя мухі.

Раптам пачуў дзіўны гук: быццам нехта цягнуў дрот па леташняй падсохлай лістоце.

Глянуў — вуж паўзе. Падалося мне гэта неверагодным. Як, яшчэ ў цяньку бачыў снег, яшчэ крыгі на балацявіне не расталі, а тут вужы прачнуліся? І адразу ўспомнілася дата — трыццаць першага сакавіка.

Не паспела згаснуць здзіўленне, як зноў чую гэткі ж шархоткі гук і зноў бачу вужа. Ды не таго самага, бо першы быў з ярчэйшымі плямкамі-вушкамі, а іншага. Меншага, і з бледнымі, амаль белымі плямкамі.

Але ўявіце маё здзіўленне, калі праз хвілін з дзесяць недалёка ад мяне прапоўз трэці вуж — сапраўдны вужака, бо быў метра паўтара даўжынёю. Вуж рухаўся вельмі марудна, быў увесь у пяску, мабыць, толькі што выпаўз з якой нары і яшчэ не ўгрэўся як след.

Я зноў успомніў, які сёння дзень і падумаў, што, магчыма, недалёка ад таго месца, дзе я сядзеў, знаходзіцца вужоўня — месца, дзе вужы зімуюць. Так і ўявілася, што пяць, а то і шэсць месяцаў вужы ляжаць пад якім карчом, сплёўшыся хвастамі ў клубок, з заплюшчанымі вачамі, з застылымі цельцамі.

Вось напісаў “з заплюшчанымі вачамі” і ўсміхнуўся — у вужак няма павекаў, ім няма чым заплюшчваць вочы. А на-

пісаў так таму, што чалавек любіць прыроду, заўсёды трымае яе ў душы, мысліць жа сваімі катэгорыямі і кожная часцінка прыроды для яго з'яўляецца як бы ягоным дзіцяткам. Зразумела, дзіцятка мусіць плюскаць вачанятамі. Але ў сапраўднасці вужы зімуюць, не заплюшчваючы вачэй! Цяжка ўявіць, што цела вужа астывае да тэмпературы наваколля, але вочы, пакрытыя празрыстай плеўкай, так і застаюцца на ўсю лютую зіму незаплюшчанымі. Наверсе трашчыць мароз, гуляе завіруха, а вочкі ў вужа як з таямніча-магічнага крышталю.

У той Дзень цёплага Аляксея я не знайшоў вужоўні, бо калі адышоўся ўбок, то пачуў новы шоргат, пайшоў на шум і спаткаў яшчэ адну змяю. А потым яшчэ, і яшчэ. І калі ішоў дахаты, то пачуў, што ўвесь лес напоўнены таямнічым шоргатам, і куды б я ні паткнуўся, то сустракаў гэтых цудоўных

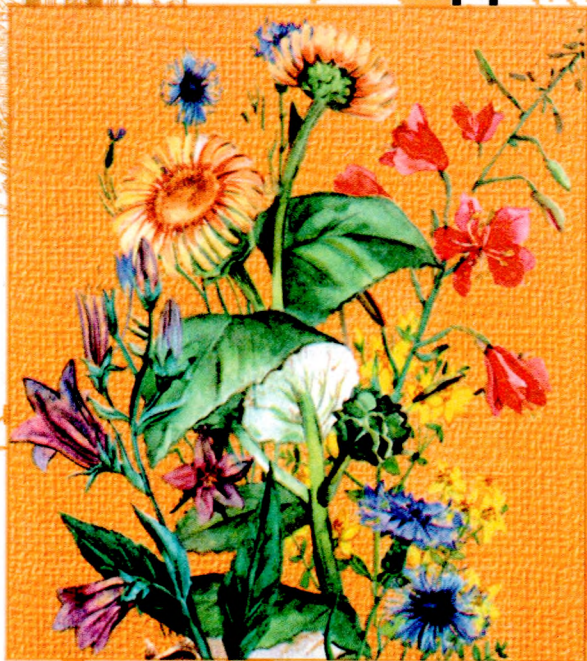
жывёлінак з жоўтымі, аранжавымі, чырванаватымі, белымі, белавата-зялёнымі і нават бледна-ружовымі плямкамі на галаве.

Мала таго, паўсюль скакалі жабы. У той момант, калі я зайшоў у лес, нічога не было, а пад абед, пасля таго, як лес прагрэўся, тады і стварылася ў Дзень цёплага Аляксея Свята гадаў, бо пачаўся, як пішуць фенолагі, масавы выхад земнаводных з зімовых сховаў.

Роўна праз год я быў у гэтым лесе, і зноў спаткаў свята жыцця, свята ажыўлення. Праўда, вужоў было меней, убачыў іх усяго пяць ці шэсць. Ці то іх увогуле меней стала, ці то зямлю не зусім адпусціла, але яшчэ праз год у гэты ж дзень паўтарылася тое самае, што было і два гады таму. І тады я зразумеў, што вось такі ён, Цёплы Аляксея, трыццаць першага сакавіка, апошні дзень месяца і першы дзень вясны вужоў.

4

Пошуки.
Аджрыццї.
Знаходкї

Уладзімір ЯГОЎДЗІК, пісьменнік

ЗЕЛЬНІК ЗОСЬКІ ВЕРАС

Добрая чараўніца

Як вельмі дарагую памятку я берагу ксеракопію гэтай невяліччай кніжыцы, выдадзенай у 1924 годзе. Называецца яна — “Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік”. А падарыла мне незвычайны зельнік з сардэчным надпісам яго аўтарка — Зоська Верас. Такі псеўданім выбрала сабе ў маладосці Людвіка Антонаўна Сівіцкая-Войцік, якая пражыла амаль цэлы век (1892—1991), і да апошніх дзён захавала светлы розум, незамутнёную гадамі памяць.

Мне пашчасціла сябраваць з Людвікай Антонаўнай, шмат разоў быць госцем у яе лясной хатцы на ўскраіне Вільні. Гас-

падыня ахвотна расказвала пра свае незабыўныя сустрэчы з Максімам Багдановічам, паказвала часопіс “Заранка”, які яна выдавала ў 30-ыя гады ХХ стагоддзя для беларускіх дзетак, а таксама мясячнік пчалярства “Беларуская борць” — яшчэ адно надзвычай цікавае выданне, створанае ў той жа час нястомнай руплівіцай. А вось першай асобнай і, бадай, любімай кніжкай Зоські Верас быў менавіта “Батанічны слоўнік” з цудоўнай прадмовай:

“Чалавеку цікаўнаму, знаёмому з назовамі раслінаў у яго роднай мове, і то з назовамі не штучнымі, выдуманымі, а чыс-

та народнымі, кожная раслінка, кожнае зелянка расказа не толькі дэталі свайго ўласнага жыцця, гісторыю свайго роду, але ж таксама напаміць аб той ролі, якую яно іграе ў жыцці нашых сялян, у іх медыцыне і варажбах. Часта адно характэрнае названне раскрые перад нашымі вачыма ўсю пэтычнасць і багатую фантазію нашага народу...”

Я бясконца ўдзячны Людвіцы Антонаўне — яна дапамагла мне глыбей адчуць і характэрнае роднай прыроды, і характэрнае роднай мовы. Дык няхай жа кветкі, згаданья і не згаданья ў яе зельніку, цвітуць на радасць людзям і як напамін пра самую Зоську Верас, якая так шчыра клапацілася, каб Маці-Зямля заўсёды заставалася прыгожай і шчодрай.

СВЯТАЯННІК, АБО СВЯТАЯНСКАЕ ЗЕЛЛЕ

Гэтую расліну ў даўніну яшчэ інакш называлі хварабоем. У шмат якіх краінах наогул лічы-

святаяннік

лі яе цудадзейнаю. Такую добрую славу святаяннік заслужыў невыпадкова. Бадай, ніводны аптэчны набор лекавай травы не бывае без святаянскага зелля. Найперш яго ўжываюць пры страўнікавых захворваннях, калі неабходна падмацаваць печань ці загаіць моцныя апёкі і раны. Добра завараная гарбата са святаянніка карысная нават здароваму чалавеку, праўда, піць яе трэба ў меру і не кожны дзень.

Расце святаяннік паўсюды: і на сухім лузе, і ў хмызняку, і на закінутых пустках. Здалёк відаць яго цыбатыя кусцікі з цэлым букетам залацістых кветак на самым версе. Цвітуць яны з другой паловы чэрвеня і да канца лета. Зрэзаныя пяціпялёсткавыя кветкі святаянніка звычайна сушаць у цяньку на гарышчах, а потым захоўваюць далей ад святла. Збор пажадна штогод абнаўляць. Значыць, нельга святаяннік збіраць цэлымі мяхамі, каб затым выкідаць каштоўныя лекі на сметнік... Дарэчы, вось падказ-

ка юным зборшчыкам-зельнікам. Прадаўгаватыя лісцікі святаянскага зелля растуць на сцябліне папарна, якраз адзін насупраць другога. На кожным густа рассыпаны чорныя крапінкі, якія аж прасвечваюцца, быццам хтосьці тут патыркаў іголкаю. Менавіта таму старажытныя батанікі і назвалі святаяннік прадзіраўленым.

Як бачым, святаяннік — наш зялёны сябар. А вось свойскай жывёле, авечкам і козам ён вораг, бо выклікае ў іх нясцерпны сверб. З'еўшы залішне святаянніку і пастаяўшы на сонцы, бедныя жывёліны да крыві раздзіраюць на сабе скуру. Таму пастухі святаянскае зелле не надта шануюць.

КРЫВАЎНІК

Крываўнік сустракаецца і ў полі, і на лузе, і на сонечных лясных палянах. Асабліва шмат яго расце па ўзбочынах дарог і сцежак. Цвіце гэтая расліна ўсё

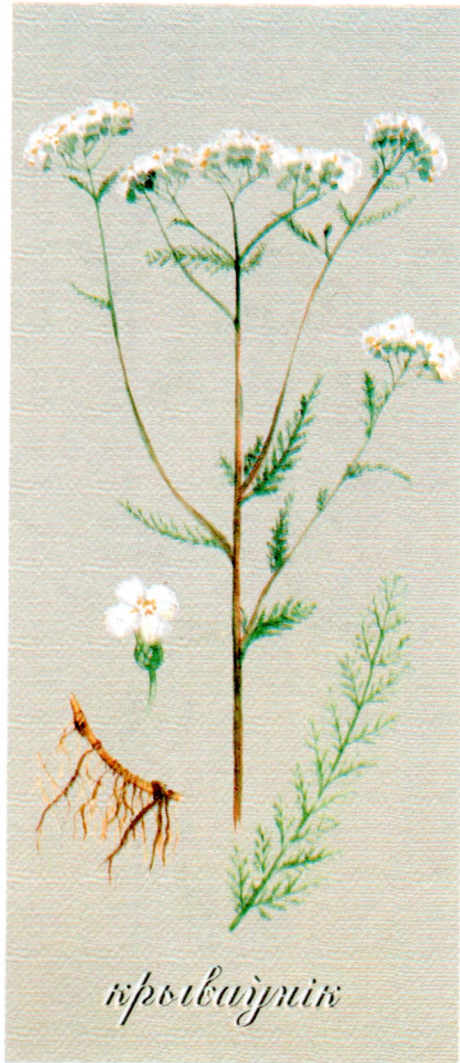

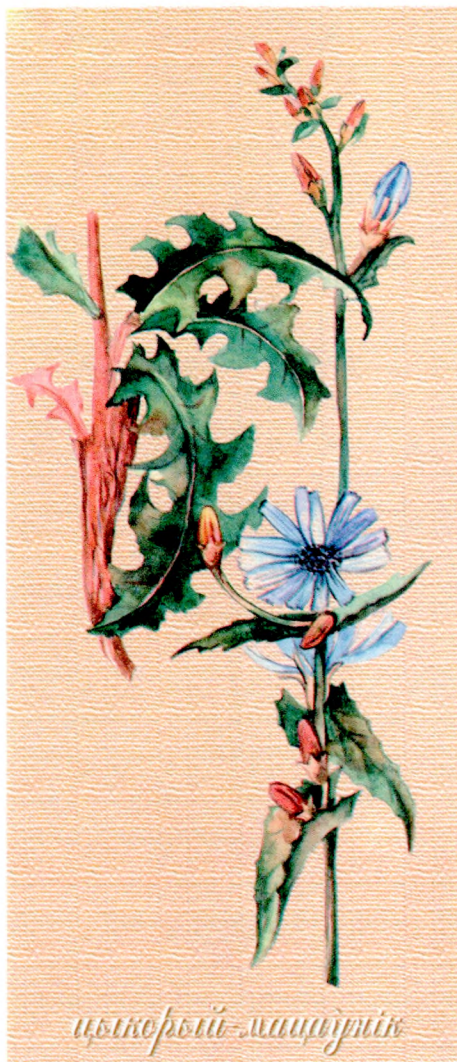
лета, а калі спрыяе надвор'е, і ў верасні. Сцябліну мае роўную, сантыметраў 20 – 30 увышыню. На ёй сядзяць вузенькія, быццам парэзаныя нажніцамі лісцікі. Ну, а белыя, з ружаватым адценнем кветачкі сабраны на самым версе ў прыгаршчы густых суквеццяў.

Яшчэ у далёкай старажытнасці людзі карысталіся гаючаю сілай раслін. Недарэмна сваю навуковую лацінскую назву крываўнік атрымаў у гонар грэчаскага лекара Ахіла, які з яго дапамогай вярнуў да жыцця цяжкапараненага воіна, што бараніў ад ворагаў радзіму.

Нават мы, вясковыя дзеці, добра ведалі ад сваіх бабуляў ці матуляў, як гаіць усякія болькі. Таму, парэзаўшы палец ці падрапаўшы калена, адразу прыкладвалі там лісцік крываўніка, не забываючы пры тым шаптаць замову:

Ішла баба гарою,
Несла гляк з вадою.
Гляк разбіўся,
Вада палілася –
Кроў сунялася.

І кроў неўзабаве сапраўды спынялася, а пячучы боль праз некалькі хвілін сціхаў.

А як хораша глядзяцца белыя гронкі крываўніка ў букетах палявых кветак, побач з валожкамі і рамонкамі, смолкамі і святаяннікам! Не, няма прыгажэйшага ў свеце букета, чым з роднага поля.

ЦЫКОРЫЯ-МАЦЁРНІК

Поўдзень ліпеньскага дня. На бялёсым небе — аніводнай аблачынкі. Сонца стаіць амаль над галавою. Шмат якая агародніна бездапаможна панікла, усім сваім выглядам просіць вады. А зусім побач, за плотам, дзе зямля таксама, як прысак, вясёлымі блакітнымі агеньчыкамі ўсміхаюцца кветкі дзікай цыкорыі.

Расце цыкорыя ў вёсках і гарадах, на пустках-няўдобіцах і ўздоўж дарог. І ўсюды адчувае сябе добра, ніякі сухмень ёй не страшны дзякуючы доўгім моцным караням. Менавіта гэтыя карані і выкопваюць восен-

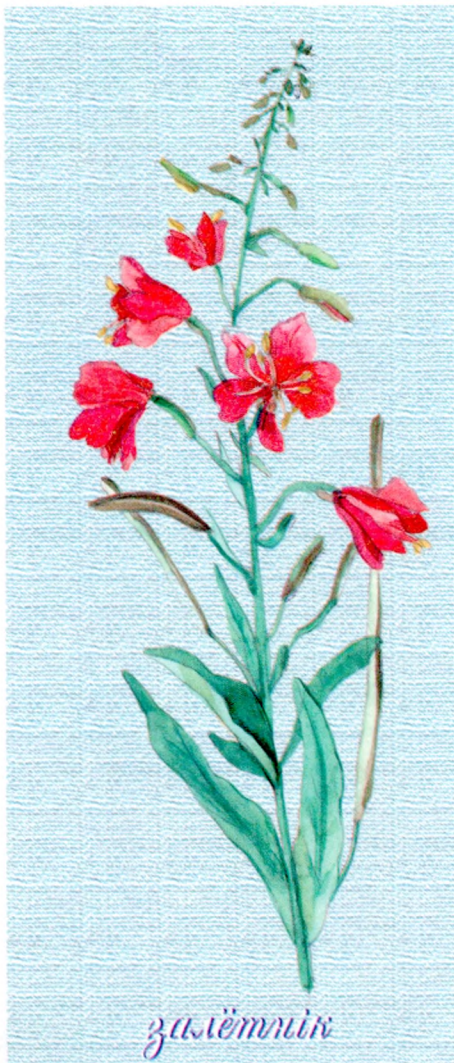
ню. Потым сушаць у печы і здаюць у аптэкі ці нарыхтоўчыя пункты. Адвар з цыкорыі супакойвае ў хворых нервы, паляпшае апетыт. Асабліва дапамагае цыкорыя людзям, якія пакутуюць ад дыябету: у яе каранях багата назапашана салодкага рэчыва — інуліна, што замяняе цукар і крухмал.

Калісьці ў многіх краінах Еўропы парашок з карэнняў цыкорыі дабаўлялі ў заморскую каву. Дый цяпер у магазінах зрэдку прадаецца кава з цыкорыі. Як на мой смак, яна не горшая за славетную бразільскую, а па лекавых якасцях, бадай, і лепшая.

Зоська Верас у “Батанічным слоўніку...” называе цыкорыю мацаўніком. Забытая народная назва вельмі паэтычна і праўдзіва сведчыць пра галоўную якасць гэтай карыснай расліны — мацаваць здароўе людзей.

ЗАЛЁТНІК

Балюча глядзець на лясныя высечкі ці на нядаўняе пажарышча. Здаецца, тут надоўга

замерла жыццё — не будзе ні ягад, ні грыбоў, не кажучы ўжо пра звяроў і птушак. Але завітайце сюды на наступнае лета. І вы ўбачыце: жахлівыя чорныя прагалы ператварыліся ў дзівоснае ружовае царства. У ім нават можна схавацца з галавою, бо расліна, што стварыла казачны зараснік, дасягае двухмятровай вышыні. Гэта цвіце скрыпень або залётнік паводле “Батанічнага слоўніка” Зоські Верас.

Залётнік — першы з раслін нанова абжывае пашкодзаныя лясныя дзялянкі. Адкуль жа ён бярэцца ў такой вялікай колькасці? Адгадка хаваецца ў колішняй народнай назве, занатаванай Зоськай Верас. Драбнюткае, у мяккім белым пушку насенне залётніка трапляе на новае месца з дапамогай ветру. Дарэчы, падлічана, што адна расліна здатная паслаць амаль дваццаць тысяч такіх парашуцікаў. Цэлае непераможнае войска!

Чырвона-малінавыя кветкі залётніка сабраны ў гронку на

самым версе сцябліны. У пагодлівы летні дзень гэтыя высокія свечкі ажно гудуць ад мноства насякомых. Перад намі надзвычай шчодры меданос. З яго “плантацыі” моцная пчаліная сям’я, як сцвярджаюць вопытныя пчаляры, прыносіць за дзень у вулей да дзесяці кілаграмаў зеленавата-празрыстага, вельмі далікатнага і салодкага на смак мёду. Недарэмна ў сіваю даўніну нашы далёкія продкі заварвалі з высушаных лісцяў залётніка чай. І не толькі, каб пагрэцца ці наталіць смагу. Найперш — каб пазбавіцца ад усякіх напасцяў-захворванняў. Шкада, што мы не надта спяшаемся выкарыстоўваць іх правераныя стагоддзямі веды.

ВАСІЛЬКІ

Заплюшчу вочы і бачу быццам наяве. Сонечны летні дзень. Срэбна-зялёнаю хваляй гайдаецца, шэпчацца з лагодным ветрыкам жыта. А на мяжы поля — блакітныя кропелькі ва-

сількоў. І звонкі званочак жаў-
рука пад аблокамі! Як сама твая
радасць, якой цесна ў грудзях...
Ну, як жа вярнуцца дамоў без
букеціка мілых, знаёмых з дзя-
цінства красак? Зрываеш іх і
ўспамінаеш радкі, якія ніколі не
забудуцца:

І тчэ, забыўшыся, рука,
Заміж персідскага узора
Цвяток радзімы васілька.

У нашы дні васількі ці ва-
лошкі, як называюць іх у нека-
торых мясцовасцях, сустрака-
юцца ўсё радзей і радзей. Яны
даўно і не беспадстаўна заліча-
ны ў шматлікае войска пуста-
зелля. З гэтым войскам людзі
змагаюцца штогод, інакш не ат-
рымаць багатага ўраджаю зба-
жыны ці карняплодаў. Пуста-
зелле высмоктвае жыццядай-
ную сілу маці-зямлі, няшчадна
глушыць пасевы. Навукоўцы і
сяляне прыклалі нямала нама-
ганняў, каб цяжкая хлебароб-
ская праца дала плён. Неда-
рэмна ж ёсць прымаўка: хлеб —
ўсяму галава.

Разам з тым шкада, калі

васількі зусім знікнуць з нашых палеткаў. Я ўжо згадаў радкі з цудоўнага верша Максіма Багдановіча “Слуцкія ткачыхі”. У паэта ёсць яшчэ адзін твор, які таксама тут варта ўспомніць. Называецца ён “Апокрыф”. Паводле легенды, Ісус Хрыстос, ідучы палявой дарогай, так вучыў сваіх спадарожнікаў Пятра і Паўла:

“Я ж гавару вам: добра быць коласам, але шчаслівы той, каму давялося быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў?”

Калісьці згодна старадаўніх знахарскіх зельнікаў з пялёсткаў васількоў гатавалі адвар, які дапамагаў пры хваробе вачэй. Асабліва гэтыя лекі, напэўна, карысныя тым, хто не заўважае і не шануе Хараство.

РАМОНКІ

Яны нібы дзяўчаткі-дашкаляткі. Белыя тварыкі, сонечныя ўсмешкі. Зірнеш на іх — і сам павесялееш. Нават у шэры пахмурны дзень.

А хто з нас, хоць аднойчы, не спрабаваў гадаць на рамонкавых пялёстках? Помніце шэпт свой, падобны на замову: “Любіць — не любіць, збудзецца — не збудзецца...”

І калі першы рамонак засмуціў вас — не бяда. Затое астатнія абавязкова развеюць прыкрыя сумненні. Галоўнае — цярпенне, і мары спраўдзяцца.

Рамонкі, як і васількі, — любімыя кветкі нашага народа. Асабліва цудоўна яны глядзяцца разам, сабраныя ў букет палювых красак. Прыгажосць — не адвесці вачэй.

Цяпер давайце больш уважліва прыгледзімся да рамонкавай сямейкі. Яе дзеці падобныя паміж сабой, але не аднолькавыя.

Найбольш распаўсюджаны з іх — рамонак аптэчны ці лекавы. З далёкай старажытнасці людзям вядома яго гаючая ўласцівасць. Напрыклад, хочаце мець здаровыя, залацістага колеру валасы — мыйце раз у тыдзень рамонкавым адварам. Рамонак лекавы валодае моц-

ным своеасаблівым пахам, яго лісце быццам пасечана на мноства дробных лісцікаў. І яшчэ адна важная адметнасць: калі акуратна парэзаць кветкавы кошычак аптэчнага рамонка, дык усярэдзіне ён будзе пусты.

Чаму я звяртаю ўвагу на такія, здавалася б, “дробязі”? Бо на рамонак аптэчны падобныя яго браты — рамонак пахучы і рамонак непахучы, дарэчы, таксама карысныя раслінкі. А яшчэ ёсць рамонак-нівянік — уладар лугоў, узлескаў і лясных палянаў. У адрозненне ад аптэчнага рамонка яго лісцікі цэлыя, прадаўгавата-зубчатыя.

Словам, пазнаёмцеся з рамонкамі бліжэй, каб не памыліцца, збіраючы гербарый ці зялёную аптэчку. Ну, а самыя прыгожыя рамонкі цвітуць на дзіцячых малюнках. Я не сумняваюся: любое мастацкае журы са мной пагодзіцца.

ЗВАНОЧКІ

На пачатку лета некрануты касою луг — нібыта казачнае царства кветак. Якіх толькі красак тут няма! Аж вочы разбягаюцца ад іх святочнага карагода.

Вунь усміхаюцца рамонкі-нівянікі. Побач з імі, як малодшыя браты, стаяць лугавыя васількі з ліловымі пялёсткамі. Здалёку мільгаюць чырвонымі іскрынкамі смолкі. А каля белай і ружовай канюшыны танцуюць нястомныя матылькі і пчолы.

...Раптам аднекуль з лясной паляны шугануў на лёгкіх крылах вецер-ветравей. І такой дыхнуў салодкай прахалодай, што ўсе да адной кветкі яму дружна пакланіліся. А над раздольным чэрвеньскім лугам паплыў ледзь чутны срэбраны перазвон.

Міжволі азірнешся вакол сябе, каб убачыць наяве дзівосны аркестр. Ён жа зусім побач — проста перад табою. Вунь рассы-

паўся ў густым травастоі фіялетавамі кропелькамі.

Званочкі, мілыя званочкі! Нікому не злічыць, колькі прысвечана вам цудоўных паэтычных радкоў і нацюрмортаў славурых жывапісаў. Бо вы — шчаслівая ўсмешка такога кароткага лецейка.

Часцей за ўсё на нашых беларускіх лугах сустракаецца званочак раскідзісты. Чаму называецца ён раскідзістым? А таму, што яго сцябліна з дробнымі галінкамі сапраўды раскідваецца ў бакі, трымаючы на сабе адразу некалькі кветак. Дарэчы, сама сцябліна вельмі кволая, да сонца яна цягнецца з дапамогай іншых раслін. Таму, дзякуючы дружнаму сяброўскаму карагод, званочкам не страшны моцныя парывы ветру і буйныя дажджавыя кроплі. У сваю чаргу яны падчас непагоды ці халоднай ноччу служаць надзейным прытулкам для ўсялякіх малых казюркаў.

Шкада, цвітуць званочкі нядоўга. Праз некалькі дзён замест фіялетаваў кубачкаў з'яў-

ляецца зграбная каробачка, адкуль потым і разляціцца па лузе насенне новых званочкаў. І хоццацца верыць, што аніколі не змоўкне іх мілагучны зладжаны аркестр.

ПІЖМА

Напэўна, хтосьці скажа, што гэта звычайная, нічым не адметная расліна. І сапраўды, асаблівай прыгажосцю яна не вызначаецца. Увышыню расце да аднаго метра, лісце — пёрыстарасечанае, як прынята пісаць у навукоўцаў. Кветкавыя кошычкі, сабраныя на самым версе ў суквецці, здалёк нагадваюць рабінавыя гронкі. Мабыць, таму і называюць піжму ў некаторых мясцовасцях яшчэ дзікаю рабінаю. Ярка-жоўтыя ці аранжавыя піжмавыя гронкі часта сустракаюцца ў ліпені-жніўні абапал дарог і чыгуначнага палатна, на лугах і пустках. Калі я бачу, што ўжо зацвіла піжма, дык з жалем думаю: вось і прамільгнула палова

лецейка, на парозе цётка во-
сень...

Для большасці гараджан
дзікая рабінка — знаёмая не-
знаёмка, ледзь не сваячка пуста-
зелля. Вядома, хто так думае,
памыляецца. Мне ж з маленства
помніцца: няма лепшага срод-
ку, каб пазбавіцца ад усякіх
дробных насякомых-шкодні-
каў: молі, камароў, даўно забы-
тых блох... Ёсць звесткі, што ў
даўніну пахучаю піжмаю абк-
ладвалі свежае мяса, каб да яго
не ліплі мухі і яно не псавала-
ся. Цяпер, канечне, патрэба ў тым
адпала. Халадзільнік працуе ў
любую спякоту. А калі раптам
сапсуецца ці адключыцца элек-
трычнасць?

Сучасная медыцына не адмо-
вілася ад паслугаў піжмы, з яе
дапамогай дактары імкнуцца
пазбавіць людзей ад жоўце-
камянёвых і многіх іншых
цяжкіх хваробаў. Сярод прачы-
таных мною рэцэптаў раю за-
помніць наступны. Зрабіце
настойку з 10 грамаў сушанай
піжмы на шклянку вады. І ўжы-
вайце час ад часу. Няма лепша-

га сродку для паляпшэння ра-
боты сэрца. Ну, а каб менш звяр-
тацца да розных рэцэптаў, трэ-
ба часцей вандраваць пешкі па
роднай зямлі і жыць з дабром і
лагодай у сэрцы.

ДЗІВАСІЛ

У маім пакоі, побач з пісьмо-
вым сталом, вісіць нацюрморт.
Я атрымаў яго ў падарунак ад
сябра-мастака, які нарадзіўся і
вырас каля славутай Белавеж-
скай пушчы. На палатне —
вялікі букет, пастаўлены ў
колішні гліняны збанок. Такія
збанкі цяпер сустракаюцца хіба
ў музейных залах. Букет са-
раны таксама незвычайны:
толькі з буйных жоўтых кве-
так дзівасілу, падобных на
ўсмешлівыя сонейкі, ды званоч-
каў, рассыпаных кроплямі бла-
кіту.

Я люблю глядзець на гэты
нацюрморт. Асабліва змрочным
восеньскім днём ці доўгім зімо-
вым вечарам, калі за вокнамі
скуголіць завіруха. Часам вяр-
нуся дамоў, прыгнечаны няўда-

чаю або нейкаю крыўдаю, і каб супакоіцца, вазьму ў рукі добрую кнігу, падніму вочы на сябраў падарунак... І адразу прыпомніцца штосьці харошае. Напрыклад, як летась, у канцы ліпеня, мы з дачкой Веркай былі на Віцебшчыне і абследвалі старадаўняе гарадзішча на беразе цудоўнага возера Вурода. А над намі танцавалі прыгажуны махаоны. І мне пашанцавала аднаго сфатаграфавачь! Матылёк прысеў на кветку дзівасілу, каб адпачыць і заадно падсілкавацца. Прысеў на імгненне, але назаўсёды застаўся ў маёй памяці і на фотаздымку.

Дзівасіл — лекавая расліна, як кажуць, сама назва за сябе

гаворыць. Ён валодае моцнай гаючай сілай. Нават не адной, а дзевяццю, прынамсі, так сцвярджаюць народныя лекарызельнікі. Настоены адвар з дзівасілу дапамагае пры захворваннях горла і жывата, таму яго карані абавязкова прадаюцца ў аптэках. Часам я заходжу туды, спыняюся каля вітрыны з аптэчнымі зборамі раслін. Спрабую запомніць іх лацінскія назвы, прагна ўдыхаючы знаёмы з маленства гаркавы пах.

Паблізу ад горада цяпер ужо не трапіш у дзівосную Краіну разнатраўя. І страшна падумаць, што канчаткова наступіла эра асфальтавага дзяцінства.

Генадзь ШЭРШАНЬ, урач

ЧАМУ ЛЕКІ ТАКІЯ РОЗНЫЯ

...Вечарам Алесь нечакана занядужыў: з'явілася слабасць, ламата ва ўсім целе, а потым азноб. Маці паклала Алеся ў ложкак, захутала яго ў цёплую коўдру, папаіла яго гарбатай з ліпавым цветам. Потым, калі Алесь пажаліўся на боль ў горле, яна наклала кампрэс на шыю.

На наступны дзень маці прыгатавала для піцця гарбату з малінай, але палёгка ад такога лячэння Алесь не адчуў. Увечары зноў з'явіўся азноб, зноў стала ламаць цела, яшчэ больш балела горла. Маці выклікала ўрача.

Урач, маладая ветлівая жанчына, уважліва агледзела Але-

ся. Прымусіла яго адкрыць рот і моцна надавіла на язык лыжкай. Потым супакоіла ўсіх і пахваліла маці за тое, што выкарыстала народныя сродкі для лячэння сына. Параіла працягваць такое лячэнне і выпісала паласканні для горла і нейкія таблеткі.

Пасля паляпшэння Алесю зноў стала дрэнна. Урач сказала, што яго хвароба працякае з ускладненнямі, і да таблеток з паласканнямі дадала ўколы.

Толькі праз два тыдні Алесь змог устаць з ложка і выйсці на двор пагуляць з сябрамі...

Добра, што хвароба завяршылася выздараўленнем. Але чаму не дапамагалі "народныя

сродкі”, якія ўхваліла доктар? Чаму спатрэбілася столькі лекаў? І чаму яны такія розныя? Няўжо нельга было вылечыць якім-небудзь адным лекаствам?

На ўсе гэтыя “чаму?” і “няўжо?” немагчыма даць адназначныя адказы. Чаму? Пра гэта будзе наша гаворка.

ПЕРШЫЯ ЛЕКІ

Старажытны чалавек ужываў у ежу ўсё, што было навокал, і таму часцяком атручваўся. Так паступова, на працягу дзесяткаў гадоў, ён даведваўся, што для яго карысна, а што шкодна. З цягам часу чалавек вызначыў, што многае з таго, што ён ужывае ў ежу, валодае і лекавымі якасцямі ў час хваробы. Менавіта з тых далёкіх часоў стала вядома, што маліна і ліпавы цвет — ад прастуды, што гэта патагонныя сродкі. З гэтымі ж мэтамі ў народзе і зараз выкарыстоўваюць падбел. Бярозавыя пупышкі, брусніцы,

валошкі, суніцы, лакрычнік, талакнянка, хвошч даўно вядомыя як мачагонныя сродкі. Між тым айр балотны, познацвет, або “каціныя лапкі”, чаромху, чарніцы, часнок, зверабой, лён, цыбулю, алешыну, трыпутнік, крываўнік, цыкорыя выкарыстоўваюць пры хваробах страўніка, пры сапсаванні жывата, для павышэння апетыту. Пры болях у грудзях, ад сэрца, для супакойвання і сну, як сцвярджаюць старыя людзі, добра дапамагае глог, валяр’яна, беладонна, ландыш, сардэчнік, наперстаўка, мята, мак, а пры ліхаманцы — журавіна. Для адхарквання патрэбны чабор, мацярдушка, падбел або мята, а для горла — шалфей, зверабой.

Аднак тады, на пачатку развіцця чалавецтва, сродкі для лячэння ў большасці сваёй выбіраліся выпадкова, бо звычайна пра іх уздзеянне на чалавек не ведалі нічога.

Сам “бацька медыцыны” Гіпакрат, яго шматлікія вучні і паслядоўнікі былі ўпэўнены, што прырода дала людзям лекі

ў прыгатаваным выглядзе. Неабходна толькі выбраць нейкую частку расліны (корань, сцябло, лісце, кветкі або плады), які-небудзь орган ці тканку жывёліны або мінерал і можна адразу выкарыстоўваць іх для лячэння. Але ўжо ў той час было заўважана, што ўсім лекам уласціва двайное дзеянне: калі ў адных выпадках яны добрыя, то ў другіх адмоўна ўздзейнічаюць на чалавека. Таму да лекаў сталі ставіцца як да атруты і выкарыстоўваць іх толькі калі яны вельмі неабходныя. Відаць, тады і з'явілася выслоўе, што ўсе лекі — атрута.

Хоць лекі — атрута, іншы раз, хочаш не хочаш, даводзілася лячыцца. Зразумела, што ўжываць якую-небудзь расліну неперапрацаванай было не вельмі зручна. Тым больш што даводзілася есці яе дужа многа (не менш чым цэбар або нават бочку) і доўга (пакуль не паправішся). Да таго ж звычайна гэтыя лекі былі дужа нясмачныя, горкія. З гэтай прычыны людзі імкнуліся зменшыць лекавыя

сродкі ў аб'ёме, зрабіць іх больш прыдатнымі для ўжывання. Ды і не шкодзіла нарыхтаваць іх. Бо не кожны з неабходных сродкаў бывае пад рукой. А зімой наогул здабыць расліну ў натуральным выглядзе было амаль немагчыма. Карысныя расліны высушвалі, змяльчалі, расціралі ў муку. Так іх было больш зручна з'яднаць разам са звычайнай ежай.

Для прыгатавання лекаў людзі выкарыстоўвалі тыя ж прыстасаванні, што і для гатавання ежы — цёрку, ступку з таўкачыкам, сіта. З той пары паступова гэтыя кухонныя прылады сталі звычайнымі рэчамі кожнага лекара, а потым і кожнай аптэкі. Імі карыстаюцца і зараз ва ўсіх аптэках, нават з найноўшым абсталяваннем.

Тут варта нагадаць, што елі звычайныя старажытныя людзі.

Егіпцяне варылі сабе бабы, гарох, чачавіцу, якія запраўлялі цыбуляй, часнаком, парэем і алеем. Многа елі пшанічнага і ячменнага хлеба, які выпякалі

з прэснага цеста, таму хлеб быў цвёрдым і сухім, а таксама ўжывалі праснакі і ласаваліся пернікамі. Звычайнымі для іх ужытку былі дыні, салаты, гуркі і радыс, а таксама фінікі, фігі, арэхі і гранаты.

Жыхары Месапатаміі (Блізкі Усход) з пшаніцы і ячменю гатавалі поліўкі, кашы і праснакі. Цвёрдыя прэсныя праснакі пяклі з мукі, замешанай на алеі і мёдзе. Розныя фрукты, у тым ліку вішні, абрыкосы і персікі, таксама былі ў іх штодзённым ужытку.

Грэкі аддавалі перавагу розным заціркам і поліўкам з фасолі або бабоў, а таксама кашам. Адну з каш, якая называлася маза, гатавалі з мукі, мёда, солі, алею і вады, другую кашу, пад назвай турон, — з мукі, цвёрдага сыру і мёда. Многія прадукты, напрыклад рыбу, перад гатаваннем пасыпалі ячменнай мукой. Акрамя рыбы яны часта ўжывалі розныя сыры і малако, якое разбаўлялі вадой, як і віно. Разбаўленае віно і ячменную ваду грэкі пілі так, як мы

п'ем гарбату. Натуральна, што звычайнымі для іх былі яблыкі, грушы, слівы, гранаты і міндаль.

Ежа рымскіх земляробаў была амаль такой жа. Звычайна яны елі пульту — густую, добра пасоленую зацірку з пшанічна-ячменнай або бабовай мукі, якую прыпраўлялі часнаком. Плоскі цвёрды хлеб, які выпякаўся на вуглях, перад ежай звычайна размачвалі ў малацэ. Спажывалі таксама сыр, мёд, аліўкавы алей, вішні, персікі і абрыкосы.

Калі даводзілася захварэць і трэба было лячыцца, людзі дабаўлялі ва ўсе свае стравы змельчаныя лекавыя сродкі, іншы раз у большай ступені аздабляючы ежу з лекамі мёдам або фруктамі. Або змешвалі парашкі з раслін, залоз жывёл ці з розных мінералаў з алеем, тлушчам жывёл, смалой ці з іншымі ліпкімі сокамі раслін і нават з глінай, гразцю, каб потым гэтымі сумесямі змазаць пашкоджаную скуру. Бывала, што яны проста прыкладвалі неапрацаваныя расліны ці

іншыя лекавыя сродкі (соль, жоўць, тлушч, кроў, малако жы-вёл, мёд, воск і іншыя) да балючага месца і прывязвалі да цела.

Гэта і былі першыя лекавыя формы, якія вядомы сучасным людзям.

У ПОШУКАХ УНІВЕРСАЛЬНАГА ЛЯКАРСТВА, АБО ГІСТОРЫ НЕКАТОРЫХ ПАНАЦЭЙ

Ва ўсе эпохі, асабліва ў Сярэднявечча, людзі настойліва і заўзята вышуквалі сродак, якім можна было б вылечыць усе хваробы. Такі жаданы сродак па імені грэчаскай багіні Панакіі (што значыць — усё вылечвае) пазней сталі называць панацэяй. Бадай не было ніводнай расліны, ніводнага каменя (у тым ліку каштоўнага), ніводнай вадкасці, якія б людзі не скарысталі для стварэння такога сродку. З гэтай мэтай яны змешвалі розныя рэчывы і сродкі (не толькі лекавыя) у

розных суадносінах і ўздзейнічалі на іх самымі неверагоднымі спосабамі. Здаецца, у Еўропе не было ніводнага палаца або замка, у якім бы дзень і ноч нешта не кіпяцілі, палілі, ціснулі, пераціралі ці выкручвалі, каб толькі стварыць ці атрымаць “жыццёвы бальзам” або “эліксір даўгалецця” — тую самую жаданую панацэю.

Яшчэ да нашай эры цар Мітрыдат VI зрабіў нейкія лекі, якія па яго імені называліся мітрыдацыўм.

У першым стагоддзі нашай эры ўрач імператара Нерона Андрмах з мэтай стварыць сродак ад змяіных укусаў дадаў да мітрыдацыўма мяса змяі (у той час лічылася, што самае лепшае проціяддзе ад укусу змяі гэта яе ж мяса), а таксама смалістыя рэчывы і мноства іншых кампанентаў. З таго часу новае лякарства стала насіць імя яго стваральніка — тэрыака Андрмахі.

Праз якіх-небудзь сто гадоў у рэцэпце славутага рымскага ўрача Галена тэрыака ўжо скла-

далася з больш чым 60 інгрэдыентаў (рэчываў). Пры вырабе тэрыакі трэба было пасля далучэння кожнага новага кампанента вытрымаць сумесь некалькі месяцаў і толькі потым яе змяльчаць. А прымаць тэрыаку дазвалялі толькі праз паўгода пасля прыгатавання.

Нягледзячы на велізарную дарагавізну, у сярэднія вякі тэрыака, асабліва венецыянская, карысталася вялікім попытам. Але ў кожнай краіне рабілі сваю тэрыаку, якая чым-небудзь адрознівалася ад іншаземных. А несумленныя аптэкары не прамінулі такім чынам “пагрэць рукі” і набіць кішэні грашыма.

Як ні падтрымлівалі такія людзі ажыятаж вакол тэрыакі, якой таямнічасцю яе не ахутвалі, але нават людзі далёкія ад медыцыны сталі разумець, што карысць тэрыакі штучна завышаецца. Адзін англійскі пісьменнік у XVIII стагоддзі нават назваў тэрыаку “кучай аптэчнага смецця”. У хуткім часе другі англічанін, ужо ўрач, у трактаце “Антытэрыака” па-

ведаміў насельніцтву сваёй краіны, што тэрыака — “гэта мешаніна з несумяшчальных траваў”. Аказалася, што акрамя опію ў тэрыацы няма ніводнага дзейснага рэчыва. У лепшым выпадку яны бескарысныя для чалавека.

Але ў Францыі тэрыаку працягвалі выкарыстоўваць яшчэ 120 гадоў. Толькі ў пачатку XX стагоддзя тэрыака канчаткова “пакінула арэну гісторыі”.

У пачатку XIX стагоддзя з опію былі вылучаны марфін, а потым і мноства іншых наркатычных сродкаў. Не адразу ўрачы і фармакалагі змаглі зразумець, што ад дзеяння гэтых прэпаратаў больш шкоды, чым карысці. Бо, змяншаючы пакуты людзей, яны спрыялі ўзнікненню наркаманіі.

У часы ранняга Рэнэсанса многія ўрачы былі і першымі хімікамі. Яны пачалі выкарыстоўваць для лячэння розныя рэчывы ў чыстым выглядзе. Так славуты швейцарскі ўрач і хімік Парацэльс лячыў сіфіліс (ім хварэла насельніцтва амаль

паловы Еўропы) і скураныя хваробы металічнай ртуцю і серай. Вынікі лячэння, якое праводзіў Парацэльс, настолькі ўсіх уразілі, што ртуць вельмі хутка прызналі панацэяй.

І ў нашыя дні розныя злучэнні ртуці выкарыстоўваюць для лячэння многіх хвароб і парушэнняў здароўя. Але паглядзіце, з якой перасцярогай выдаляюць рэшткі металічнай ртуці, калі яна дзе-небудзь незнарок разальецца.

Бадай толькі жэньшэнь, які з даўніны лічыўся панацэяй, да нашага часу збярог за сабой славу аднаго з найлепшых танізуючых і падбадзёрваючых сродкаў. Але не больш таго.

УДАСКАНАЛЕННЕ ЛЕКАЎ

Яшчэ ў часы Гіпакрата лекары ўпэўніліся, што на хворага дзейнічае не ўсё лякарства, а звычайна толькі невялікая яго доля. Астатнія часткі лякарства або зусім непатрэбныя хвора-

му (так званыя баластныя рэчывы), або відавочна шкодныя для яго. Стала зразумела, што трэба неяк выдаляць баластныя і шкодныя рэчывы з лекавага сродку, каб ад яго ўжывання хвораму была толькі карысць. Высветлілася, што лягчэй і лепш выцягваць гаючыя рэчывы, таму што ў любой расліне іх намнога меней, чым баластных і атрутных.

Прайшло амаль чатыры стагоддзі пасля смерці Гіпакрата, пакуль другі знакамiты медык старажытнасці рымскі ўрач Гален паведаміў пра скарыстанне адвараў, настояў, раствораў і мiкстур (сумесі гэтых лекавых форм) для лячэння розных хвароб. Пазней гэтыя лекі назвалі галенавымі прэпаратамі. Яны і зараз шырока выкарыстоўваюцца для лячэння. Відаць, кожнаму знаёмы такія мiкстуры, як алтэйка, ці тэрмопсіс, якімі даводзілася лячыцца ад кашлю. Шкада толькі, што яны, як і ўсе адвары, настоі і мiкстуры, вельмі хутка (праз два-тры дні пасля прыгатавання) псуюцца, а хво-

ры вымушаны іх піць дужа многа.

Алхімікі — нястомныя шукальнікі і стваральнікі панацэяў — ні “жыццёвага эліксіру”, ні “бальзаму даўгалецця” за ўсе вякі так і не знайшлі і не стварылі. Затое ў выніку іх намаганняў з’явіліся выдатныя напоі, на якія вялікі попыт і зараз (напрыклад, “Рыжскі бальзам”). Галоўнае, што гэтыя заўзятыя вынаходнікі Сярэднявечча сёе-тое для медыцыны зрабілі: шляхам перагонкі, асаджэння, крысталізацыі, фільтравання і іншымі спосабамі, якія яны ж вынайшлі і ўдасканалілі, вылучылі некаторыя мінеральныя дзейсныя рэчывы ў чыстым выглядзе, атрымалі спірт, эфіры, сканструявалі прынады для штучнага атрымання рэчываў, значна развілі і палепшылі млынарскую справу.

Ужо ў перыяд ранняга Рэнесанса славыты швейцарскі ўрач і хімік Парацэльс выкарыстаў спірт для прыгатавання розных настояў.

У настойках гаючыя рэчывы

таксама знаходзяцца не ў чыстым выглядзе (як высветлілася потым, у многіх настойках іх не больш 1-2%). Але лекі стала больш зручна захоўваць (у невялікім посудзе і не дні, а месяцы) і прымаць іх — кроплямі, а не жменьамі і кубкамі, як раней. Магчыма тады і з’явіліся вельмі папулярная сёння настойка валер’яны і кроплі дацкага караля, зараз больш вядомыя як грудны эліксір.

Дзякуючы алхімікам палепшыліся і так званыя сухія формы лекаў. Каб палячыцца, зараз ужо не трэба было паўдня грызці чэрствы прэсны праснак велічынёй з далонь, шчодро запраўлены адносна вялікімі кавалкамі якой-небудзь горкай расліны. Бо тая ж самая горкая расліна, дробна змолатая, была ў адносна невялікай мяккай аладцы, часта падсалоджанай ці араматызаванай, асабліва калі прызначалася дзіцяці.

Тады наогул было створана вельмі многа лекавых сродкаў. Часта хворых лячылі сумесямі лекавых рэчываў у цукру і дух-

мянай вадзе, якія апускалі ў густы кіпень цукровага сіропу, а затым ахалоджвалі да зацвярдзення; а таксама кашкамі — сумесямі парашкоў і экстрактаў з мёдам або сіропамі. Для лячэння страўнікавых хвароб варылі студні з жывёл і раслін, а таксама выціскалі сокі. З гэтай жа мэтай стваралі і гатавалі мноства эліксіраў, эсэнцый, сіропаў, воцатамёдаў, слізяў, салодкіх і духмяных парашкоў для ўжывання і нюхання, а таксама рабілі з іх болюсы — невялікія шарыкі, пілюлі — шарыкі паменей, крупкі або зярняткі — маленькія пілюлі ў цукру. Пасцілкі, або аладкі, якія выкатвалі з цестападобных сумясей лекавых рэчываў з цукрам ці шакаладам, а потым высушвалі, былі папулярныя некалькі стагоддзяў. Нават якія-небудзь 40—50 год таму іх можна было набыць у любой аптэцы.

Лекавых сродкаў стала столькі, што ўжо лекары і іх памочнікі не спраўляліся адначасова лячыць і гатаваць сродкі

для лячэння сваіх пацыентаў. Спатрэбіліся людзі, якія б гатавалі, захоўвалі і прадавалі лекі. Спачатку іх называлі паварамі ці майстрамі лекаў. У VIII стагоддзі ў Багдадзе ўзнікла майстэрня лекаў, а ў наступныя стагоддзі такія майстэрні ствараюцца па арабскіх і ганзейскіх гандлёвых шляхах, на Міжземнаморскім узбярэжжы.

Старажытныя грэкі сховішчы найбольш каштоўных прадуктаў і рэчаў (віна, кніг, лекаў) называлі апотэкамі. Паступова і майстэрні і сховішчы лекаў пачалі называць аптэкамі, а павараў ці майстроў лекаў — аптэкарамі.

У 1345 годзе ў Лондане адчыняецца першая лекавая крама. Па берагах Балтыйскага мора майстэрні лекаў узніклі ў XIII і XIV стагоддзях. Адрозна ж ім надавалася асобае месца сярод іншых гандлёвых прадпрыемстваў і промыслаў. У той жа час з'явіліся і першыя каралеўскія і княжацкія ўказы, па якіх забаранялася дактарам

гатаваць і прадаваць лякарствы, а аптэкарам лячыць хворых.

У самым цэнтры эстонскай сталіцы, на Ратушняй плошчы Таліна, і сёння працуе аптэка, якая захавалася тут з Сярэднявечча. Пра тое, што гэтай аптэцы больш за 550 гадоў, нагадваюць нізкія столі, вузкія праходы ды слоікі з цёмнага шкла з лацінскімі надпісамі, якія расставлены на паліцах уздоўж сцен. Ідэальная чысціня і паважлівыя адносіны да лекаў, якія пануюць у гэтай і ва ўсіх сучасных аптэках, не былі ўласцівы першым майстэрням лекаў. Яны ўяўлялі нешта сярэдняе паміж закуранай кухняй і каморай (кладоўкай) селяніна.

Але давайце вернемся да Парацэльса.

“...І АТРУТЫ, І ЛЕКІ”, АБО ПОШУКІ КАШТОЎНАЙ МЕРЫ

“А ці ведаеце вы, што ёсць атрута? — пытаўся Парацэльс у студэнтаў і сам адказваў: — Усё ёсць атрута, нішто не паз-

баўлена атрутнасці; і ўсё ёсць лякарства. Адна толькі доза робіць рэчыва атрутай або лякарствам”.

Паступова высветлілася, што Парацэльс у асноўным меў рацыю. Значна пазней вучоныя вызначылі, што тытунь, курэннем якога ў сярэдневяковай Францыі намагаліся здымаць галаўны боль і лячыць розныя хваробы, не мае гаючых якасцей. Затое пры яго курэнні ўтвараецца мноства атрутных рэчываў, якія згубна дзейнічаюць на курыльшчыка. Але блёкат, дурнап’ян, стрыхнін, мыш’як, ландыш — модныя атруты, якімі карысталіся ў шматлікіх палацавых інтрыгах і пры вырашэннях несамавітых побытавых канфліктаў у XVII і XVIII стагоддзях, у вельмі малых колькасцях аказаліся дастаткова эфектыўнымі лекавымі сродкамі. Парашкамі з блёкату і дурнап’яну пачалі здымаць розныя спазмы і прыступы астмы. Стрыхнін аказаўся прыдатным для лячэння парушэнняў нервавай сістэмы. Мыш’як

паспяхова выкарыстоўваецца ў зубалячэбнай практыцы, для лячэння сіфіліса і многіх паразітарных хваробаў, а таксама хвароб крыві і скуры. З ландыша было выдзелена рэчыва, якое ў вельмі малых дозах эфектыўна падтрымлівае работу сэрца.

Небяспечна і нельга вызначыць дозу лякарства “на вока”, чым звычайна карысталіся ў часы Парацэльса. Але, як вызначыць тую самую дозу? Якую колькасць лекавага сродку трэба ўзяць, каб лепей прыгатаваць адпаведнае лякарства? Тым болей што неабходнай лекавай сыравіны патрэбна значна менш, чым скажам, прадуктаў для прыгатавання ежы на абед.

Адвольна была створана сістэма аптэкарскай, або нюрнбергскай, вагі, якой карысталіся да канца XIX стагоддзя ўсе ўрачы, аптэкары і фармацэўты — здабытчыкі і прамысловыя вытворцы лекавых сродкаў. Адзінкамі аптэкарскай вагі былі фунт, унцыя, драхма, скрупул і гран. Кожная з гэтых адзінак у рэцэп-

тах пазначалася асаблівай літарай. Потым, калі была агульнапрынята дзесятковая (метрычная) сістэма, карыстацца сістэмай аптэкарскай вагі стала дужа нязручна, бо фунт быў роўны 360 грамам, унцыя — 30, драхма — 3,75 грама, скрупул — 1,25 і гран — 0,0625 грама. Зручней стала неабходную колькасць лекавага рэчыва вызначыць па метрычнай сістэме вагі — грамамі, санці- і міліграмамі.

Зрэшты, Парацэльс не быў асабліва арыгінальны ў сваім вызначэнні дозы лекаў. Амаль кожны народ прыдумаў шмат прымавак і прыказак пра тое, як ва ўсім трэба мець меру. Здаўна і ў нашым, і ў польскім народзе кажуць: “Што занадта, тое дрэнна, тое не на здароўе”.

Але як вызначыць гэтую меру? Дзе ўзяць эталон (узор), па якому можна дакладна вызначыць неабходную хвораму колькасць лякарства і пазбегнуць памылкі? Бо калі ў адным выпадку патрэбна ледзьве бачная дробка або некалькі

кропель лекава, то ў другім ужо неабходна сталовая лыжка, а то і цэлы кубак гаючай вадкасці.

Як ні дзіўна, але нават зараз вызначаныя дозы лекастваў прыблізныя. Праўда, на гэта ёсць дастаткова важкія прычыны.

Перш за ўсё вызначыць дозу лекаства эксперыментальным шляхам (на жывёлах) можна толькі вельмі ўмоўна. Доза рэчыва, якая можа быць атрутнай для жабы, марской свінкі, труса, сабакі, часта аказваецца бяспечнай для чалавека. І наадварот.

Трэба яшчэ адзначыць, што многія добрыя лекавыя сродкі прыкметна не ўплываюць на здоровага чалавека. Напрыклад, аспірын не дасць жарапаніжальнага эфекту, калі ў чалавека тэмпература цела не павышаная.

Для кожнага лекаства ўрачы эксперыментальным шляхам, на добраахвотніках, на саміх сабе вызначаюць найменшыя дзейнічаючыя і найменшыя атрутныя дозы. Для лячэн-

ня выкарыстоўваюцца лекі ў дозах, якія знаходзяцца паміж імі. Дыяпазон (размах) лячэбных доз называецца шырынёй тэрапеўтычнага (гаючага) дзеяння. Чым эфектыўней лекавы прэпарат, тым дакладней павінна быць яго дазіроўка, тым вужэй шырыня тэрапеўтычнага дзеяння. Іншы раз яна не перавышае адной сотай грама.

Але і гэта яшчэ не ўсё.

Лячэбная доза аднаго і таго ж прэпарата для розных людзей павінна быць рознай: для дзяцей — меншай, чым для дарослых; для дарослых — большай, чым для старых; для мажнх — большай, чым для хударлявых, і гэтак далей. Таму доза будзе дакладней, калі яе разлічыць па вазе цела хворага (доза лякарства на 1 кілаграм вагі цела заўсёды аднолькавая, нязменная). Адна з прычын абавязковага ўзважвання немаўлят у дзіцячых кансультацыях і паліклініках заключаецца ў вызначэнні дозы неабходнага ім лякарства.

Нават калі ўрач ведае дак-

ладную вагу хворага, да правільнага вызначэння дозы лекаў яшчэ далёка. Справа ў тым, што доза лякарства залежыць ад хуткасці ўсмоктвання лякарства і яго выдалення з арганізма хворага чалавека. А гэтая хуткасць, у сваю чаргу, залежыць як ад стану хворага, так і ад хваробы. Напрыклад, пры хваробах печані ўсмоктваемасць лекаў, прынятых унутр, рэзка зніжаецца, і для хворага гаючыя дозы лякарстваў з цягам часу могуць стаць атрутнымі. Для хворых з павышаным абменам рэчываў, наадварот, тэрапеўтычныя дозы лекаў недасатковыя. Акрамя таго, да некаторых лякарстваў у людзей развіваецца прывыканне, і для атрымання неабходнага гаючага эфекта дозу лякарства даводзіцца павышаць. Іншыя лякарствы маюць уласцівасці назапашвацца ў арганізме, таму з часам іх дозу патрэбна зніжаць, а то і наогул спыняць прыём.

Вось чаму пры лячэнні хвораму, яго родным і блізкім неабходна дакладна выконваць рэкамендацыі ўрача.

СТВАРЭННІ “МАГІЧНАЙ КУЛІ”

Дакладна вядома, што і ў Х—XV, і ў XVII—XVIII стагоддзях Еўропа пакутвала ад шматлікіх эпідэміяў. Праз кожныя 5—7 гадоў яе гарады і паселішчы спустошвалі воспа, халера, чума і іншыя заразныя хваробы. Усе намаганні людзей пазбегнуць гэтых бедстваў ці знайсці якія-небудзь сродкі супраць іх былі марнымі і малавыніковымі.

Нарэшце ў XVIII стагоддзі вясковы англійскі ўрач Эдуард Джэнер у выніку цяжкіх і мэтанакіраваных 25-гадовых назіранняў прышоў да высновы, што супраць чалавечай воспы можна скарыстаць каровіну воспу, якую ён і пачаў прывіваць дзецям.

Потым, амаль праз 90 гадоў, ужо сусветна вядомы французскі вучоны Луі Пастэр разам з супрацоўнікамі стварыў вакцыны супраць сібірскай язвы і шаленства.

Стала зразумела, што можна стварыць лекавыя сродкі, якія

нібы чароўная, “магічная” куля павінны самі знайсці ўзбуджальніка хваробы і трапіць прама ў цэль, да таго ж не пашкодзіць хвораму чалавеку. Такую задачу паставіў перад сабой нямецкі ўрач Паўль Эрліх, у будучым лаўрэат Нобелеўскай прэміі. Гэтаму даследчыку былі вядомы шматлікія рэчывы, якія згубна ўздзейнічалі на ўзбуджальнікаў хвароб, але толькі ў прабірцы. Паўль Эрліх паспрабаваў змяніць хімічны склад гэтых рэчываў. Наколькі гэта была карпатлівая праца, можна меркаваць па тым, што больш-менш адпавядаў падобным патрабаванням толькі 606-ы са створаных Эрліхам прэпаратаў. Але, галоўнае, што вызначыўся шлях для атрымання такіх “магічных куляў”.

Дзякуючы ўдасканаленню спосабаў ачысткі розных лекавых сродкаў і рэчываў, дасягненнем хімікаў, удасканаленню тэхналогій фармацэўтычнай прамысловасці, таксама як і адкрыццям і вучэнню Паўля Эрліха і вынаходніцтвам іншых

урачоў і даследчыкаў дозы многіх лекавых прэпаратаў сталі амаль мікраскапічнымі. Прымаць лекавы парашок “з кончыка нажа”, а тым болей такім чынам, як тады было прынята, вызначаць яго дозу, было няёмка і нават стала небяспечна.

Добра, што да сярэдзіны XIX стагоддзя склаліся вельмі спрыяльныя ўмовы для прамысловага прасавання парашкоў. З’явілася магчымасць хуткай і масавай вытворчасці кампактных, дакладна дазіраваных мініяцюрных аладак — таблетакаў.

Пасля таго як з Паўднёвай Амерыкі ў Еўропу завезлі бульбу, з якой пазней людзі навучыліся вырабляць крухмал, аптэкары паспрабавалі вырабляць своеасаблівыя мяшэчкі з крухмалу для лекавых парашкоў, якія раздражнялі страўнік. Потым, каб абараніць хворых ад гэтага непажаданага дзеяння лекавых парашкоў, з крухмалу і пшанічнай мукі сталі выштампоўваць мініяцюрныя кубач-

кі — капсулы. Паступова да гэтых “мучных” капсул далучылі больш трывалыя жэлацінавыя капсулы.

У апошнія дзесяцігоддзі ўсё больш выпускаюць таблетакаў, якія пакрыты спецыяльнымі абалонкамі. Падобныя абалонкі не толькі паляпшаюць смак лякарства і паспяхова выконваюць ахоўныя функцыі капсул, але і растуць у дакладна вызначаным месцы стрававальнай сістэмы хворага. У выніку лекавыя рэчывы таблеткі пачынаюць больш эфектыўна ўздзейнічаць на хваробу.

Трэба яшчэ адзначыць, што даследчыкі лекавых сродкаў высветлілі такую заканамернасць: хуткасць уздзеяння лекавага рэчыва на хворага залежыць ад лекавай формы гэтага рэчыва. Напрыклад, сульфат атрапіну ў пілюлях пачынае дапамагаць праз 30—40 хвілін пасля прыёму пілюль, але на 10 хвілін хутчэй, калі ён прыняты ў выглядзе парашку, і ўжо праз некалькі хвілін, калі быў ужыты раствор гэтага рэчыва.

ВЫЗНАЧЭННЕ ІНШЫХ ШЛЯХОЎ УЗДЗЕЯННЯ НА ХВАРОБЫ

Так ужо атрымалася, што пры неадольным жаданні людзей хутчэй перамагчы шматлікія хваробы, да канца XIX стагоддзя іх намаганні ў асноўным абмяжоўваліся ўдасканаленнем формы лекаў для прыёму ўнутр і стварэннем розных націранняў, кампрэсаў і мазяў. Хаця вельмі часта бывала, што, захварэўшы, чалавек паміраў раней, чым лекі пачыналі ўздзеянне.

Гэта зусім не значыць, што людзі не прадпрымалі актыўных, рашучых і нават неверагодных спроб паўплываць на хваробу іншымі шляхамі і спосабамі. Але амаль усе спробы былі неэфектыўнымі, няўдалымі і вельмі часта заканчваліся трагічна як для хворага, так і для самога лекара.

Бывала, што людзі стагоддзямі праходзілі міма шматлікіх, як зараз здаецца,

відавочных з'яў, якія трэба было скарыстаць у інтарэсах хворых. Людзі чадзелі ад печак і топак у майстэрнях, банях і жылых пакоях, атручваліся дурманячымі і ўдушальнымі газамі ў балотах, штольнях, на вулканах, але ніводнаму не прыходзіла думка, што такім чынам (праз дыхальныя шляхі) можна рознымі рэчывамі хутка і эфектыўна уздзейнічаць на хваробу.

Дакладна вядома, што эфір упершыню вылучыў Люліўс яшчэ ў 1275 годзе. У 1540 годзе Валеры Кордус адкрыў “салодкі алей вітрыолы” — той жа самы эфір. Праўда, ён не ведаў пра дасягненні Люліўса. У 1680 годзе эфір сінтэзаваў Пойль, у 1704 годзе — Ньютан, а ў 1730 годзе — Аўгус Фрабеніўс, які і назваў гэта рэчыва эфірам. У 1818 годзе англійскі фізік Майкл Фарадэй праверыў на сабе ўсыпляючае дзеянне эфіра. Трошкі раней, у 1799 годзе, англійскі хімік Хемфры Дэві выявіў ап'яняючае і болесуцішальнае дзеянне “вяселячага

газу” — закiсу азоту. На наступны год ён паведаміў пра гэта ў друку. Але нават не абмовіўся, што гэта рэчыва можна выкарыстаць для лячэння, хаця нейкі час сам быў вучнем хірурга.

Толькі з 1846 года, у выніку ўпартых і рашучых намаганняў некалькіх удумлівых і назіральных зубных урачоў і хірургаў Паўночнай Амерыкі і Еўропы, спачатку эфір, а потым закiс азоту і іншыя наркатычныя рэчывы паступова былі ўкаранены ў медыцынскую практыку. З таго часу былі створаны сотні прэпаратаў і тысячы розных сумесяў лекавых сродкаў для ўдыхання праз наркозныя апараты і інгалятары, якіх сканструявалі дзесяткі тыпаў.

З найстаражытнейшых часоў і аж да самага канца XVIII стагоддзя з мэтай ачышчэння арганізмаў хворых ад шкодных сокаў лекары вельмі часта ставілі ім клізмы. З той жа мэтай (выдаліць з арганізма хворага “атрутныя” рэчывы, што

з’яўляюцца прычынай пакут) рабілі кровапусканні, якія часта знясілівалі хворага больш, чым сама хвароба, і нават даводзілі да смерці.

Спрабавалі не толькі пускаць кроў хвораму, але і ўліваць яму ў крывяное рэчыва нейкія лекі. Часцей для гэтай мэты скарыстоўвалі кроў нованароджаных ягнят, і цялят, таму што, на думку лекараў, у гэтых “бязгрэшных істот” не магло быць нечага такога, што магло дрэнна паўплываць на хворага чалавека.

Вельмі рэдка пасля пералівання хворым “анельскай” крыві, хворыя выздараўлівалі, але не дзякуючы, а насуперак такому пераліванню. Таму што ў хворых непазбежна ўзнікала вельмі небяспечная рэакцыя несумяшчэння.

Зрэдку дзе-нідзе ўрачы зноў і зноў адважваліся на ўнутрывенныя ўліванні лекаў хворым, хаця ў тых адразу ж пасля пералівання заўсёды рэзка пагаршаўся стан здароўя, узнікалі ліхаманкі і развіваліся запа-

ленні. Падобныя ўскладненні, несумненна, былі абумоўлены не толькі дрэнным уплывам лекаў на арганізм хворага, але і жыццядзейнасцю ў леках мікробаў, пра якія ў людзей яшчэ былі цьмяныя ўяўленні. Людзі яшчэ не ведалі, чаму так хутка пасля прыгатавання псавалася ежа, асабліва вараная, чаму бродзіць цеста, чаму “хварэюць” віно і піва.

У сярэдзіне XIX стагоддзя, дзякуючы многім даследчыкам, у першую чаргу Луі Пастэру, высветлілася, што ў гэтым вінаватыя мікробы, якія ёсць усюды. Асабліва пераканаўча Пастэр прадэманстравалі прысутнасць мікробаў у паветры і надзейны спосаб іх знішчэння. З гэтай мэтай ён наліваў у круглы шклянны посуд з доўгім гарлачыкам празрысты булён і працягла кіпяціў яго. Потым Пастэр запайваў горлачка посуду, які яшчэ не астыў. У халодным запаяным посудзе ўтвараўся паніжаны ціск. Булён заставаўся празрыстым да той пары, пакуль не абламвалі за-

паенае горлачка. Паветра разам з мікробамі ўсмоктвалася ў посуд. Мікробы пранікалі ў булён і расплоджваліся ў ім. У выніку булён мутнеў.

Толькі пасля ўкаранення ў медыцынскую практыку спосабаў знішчэння мікробаў на інструментах і ў леках кіпячэннем (стэрылізацыі) і выканання розных працэдур і хірургічных аперацый ва ўмовах асептыкі (у асяроддзі, у якім амаль няма мікробаў), ускладненні ўліванняў значна паменшыліся як па праявах, так і па колькасці. Але па-ранейшаму унутрывенныя ўліванні рабілі вельмі рэдка, пакуль Паўль Эрліх у 1910 годзе не стварыў знакамiты “прэпарат 606” — сальварсан, які трэба было ўводзіць у вену.

У 1584 годзе падарожнік Уолтэр Рэйлі ў якасці падарунка паднёс англійскай каралеве Елізаветце скрыначку з смалападобным рэчывам, якое Рэйлі здабыў у паляўнічых індзейцаў Паўднёвай Амерыкі. Па словах падарожніка, гэтым рэчывам

індзейцы змазвалі свае стрэлы, ад якіх непазбежна гінулі ўсе істоты, нават калі раны ад стрэл на іх целах былі зусім нязначнымі, павярхоўнымі.

У 1745 годзе ў Францыі Дэля Кандзімін і Фрэнч зрабілі адкрыццё: гэтае смалападобнае рэчыва дзейнічае падобным чынам толькі, калі трапіць у кроў ці будзе ўведзена ў тканкі істоты. Можна колькі хочаш яго есці і нічога дрэннага не здарыцца. Італьянец Фантана ў 1781 годзе пацвердзіў гэты факт.

Да таго часу некалькі італьянскіх урачоў, англійскі ўрач Рычард Мід, а таксама той жа Фелічэ Фантана правялі вопыты з ядам гадзюкі на саміх сабе. Яны пераканаўча паказалі, што яд гадзюкі небяспечны толькі тады, калі трапіць у рану, на непашкоджаныя тканкі ён не дзейнічае.

Адсюль вынікала, што нейкія рэчывы можна эфектыўна скарыстоўваць супраць хвароб, калі ўводзіць іх хворым пад скуру ці ў мышцы. Але аб пер-

шых спробах лячыць хворых такім чынам урачы пачалі паведамляць многа пазней. Можна, таму, што для ўвядзення лекаў падобным чынам у медыкаў яшчэ не было зручных прыстасаванняў. Хутчэй за ўсё, пачатак падскурным уліванням лекаў паклаў доктар Вуд з Эдынбурга, які ў 1853 годзе выпрабаваў не толькі новы спосаб увядзення лекаў, але і дзейнае новага прэпарата — морфія.

Ад спосабу ўвядзення лякарства ў арганізм хворага залежыць час пачатку яго ўздзеяння на хваробу. Калі прэпарат прыняты ўнутр, звычайна хворы пачынае адчуваць яго ўздзеянне праз паўгадзіны-гадзіну, калі ж лекавы сродак уведзены пад скуру ці ў мышцы, то праз 15—20 хвілін. Значна хутчэй уздзейнічаюць лякарствы, якія ўдыхаюцца ці ўліваюцца ў вены: праз 2-3 хвіліны. Некаторыя прэпараты пачынаюць уздзейнічаць ужо ў час улівання, як кажуць медыкі, “на ігле”.

ВЫНАХОДНІЦТВЫ ШПРЫЦОЎ ДЛЯ ЎЛІВАННЯ

Хаця прылады для ўлівання былі адносна простымі (маленькую металічную лейку ўводзілі ў вену), яны заставаліся надта грувасткімі. Таму ўліваць праз іх невялікую колькасць вадкасці было вельмі нязручна. Ды і дакладна адмяраць дозу ўліваемай гаючай вадкасці амаль немагчыма. Тады ўрачы звярнулі ўвагу на вынікі дасягненняў інжынернай думкі таго часу, асабліва на насосы. Першыя шпрыцы для ўліванняў, падобныя на сучасныя, у большасці сваёй па канструкцыі і ёсць мадыфікаваныя поршневыя насосы.

Адным з першых лічыцца шпрыц Праваца, які Правац сканструяваў у 1853 годзе. Шпрыц складаўся з шклянога цыліндра ў аправе з цвёрдага каўчука і металічнага стрыжня са скураным поршнем. На стрыжань былі нанесены дзяленні.

У шпрыца, які стварыў выдатны мікрабіёлаг Роберт Кох, дзяленні нанесены на шкло цыліндра, а замест поршня прыстасавана гумавая груша.

Зараз вырабляюць шпрыцы, якія спалучаюць лепшыя якасці абодвух гэтых шпрыцоў, самых розных мадыфікацый, таму што прызначэнні шпрыцоў вельмі разнастайныя. Шпрыц Коха не

прыдатны для лячэбных працэдур, але прылады падобныя на гэты шпрыц шырока выкарыстоўваюць у розных медыцынскіх лабараторыях, асабліва мікрабіялагічных.

ЗАКЛЮЧЭННЕ, АБО АДКАЗ НА ГАЛОЎНАЕ ПЫТАННЕ

Калі старажытны чалавек пачынаў хварэць, ён рабіў усё магчымае, каб пазбавіцца ад непрыемных адчуванняў, якія ў яго ўзнікалі. Так было многія вякі, больш 2000 гадоў, таму што людзі не ведалі прычын узнікнення хвароб. Яшчэ ў XVII—XVIII стагоддзях урачы назначалі хвораму столькі лекаў, колькі хворыя выказвалі ім скаргаў. Нават у нашы дні многія людзі, не ўнікаючы ў сутнасць хваробы, прымаюць лекі “ад галавы”, “ад жывата”, “ад ванітаў”, “ад кашлю” і гэтак далей.

Але такое лячэнне ў лепшым выпадку дае хвораму часовую

палёжку. Звычайна хвароба працягваецца, і даводзіцца зноў і зноў прымаць лекі. Зараз такое лячэнне, якое называецца сімптоматычным (гэта значыць па праявах хваробы), урачы назначаюць толькі тады, калі хвароба прыносіць хвораму пакуты або ёсць пагроза пагаршэння яго стану.

З цягам часу людзі адзначылі заканамернасці ў спалучэннях праяў розных хвароб. Напрыклад, хворы на печань жаліўся на страту апетыту, ваніты, боль з правага боку жывата, ён жаўцеў. Калі ў чалавека пачынаўся кашаль, з’яўляліся ліхаманка і задышка, а іншы раз і кровахарканні, гэта сведчыла пра пашкоджанне лёгкіх. Тады казалі, што ў чалавека сухоты. Праўда, потым высветлілася, што такія праявы больш чым 20 хвароб лёгкіх.

Гэтыя спалучэнні некалькіх праяў хваробы (сімптомаў) потым назвалі сіндромамі. Урачы, ведаючы сіндромы, маглі больш мэтанакіравана, а значыць, і

больш эфектыўна, уздзейнічаць на хваробу. Такое лячэнне атрымала назву сіндромнага.

Ужо старажытныя грэкі і рымляне добра разумелі, што самы лепшы спосаб хутчэй пазбавіцца ад хваробы — гэта спазнаць яе прычыну. Таму што “са спыненнем прычыны спыняецца і дзеянне”.

Ужо першы адкрывальнік “анімалькулей” — “малюсенькіх звяркоў” (мікробаў) Антоні ван Левенгук здагадваўся, што менавіта яны былі прычынай яго хваробы. Потым даведаліся, што многія мікробы выклікаюць шматлікія хваробы ў людзей. Пасля гэтага адкрылі вірусы — узбуджальнікаў многіх масавых хвароб. Знайшлі і выявілі мноства неспрыяльных фактараў, якія дзейнічаюць як унутры арганізма чалавека, так і ўплываюць на яго звонку, і ў выніку становяцца ўзбуджальнікамі розных хвароб. Але да гэтай пары невядомы прычыны некаторых хвароб, нават эпідэмічных (напрыклад, ліхаманкі Эбола).

Пакуль што нават на некаторыя вядомыя прычыны хвароб (да прыкладу, на катастрафічныя з’явы прыроды) немагчыма эфектыўна ўздзейнічаць або яшчэ не знойдзена дзейнага сродку супраць іх (напрыклад, супраць вірусаў гепатыту і імунадэфіцыту чалавека).

А хвароб, ад якіх пакутуе сучаснае чалавецтва, налічваецца больш за 30 тысяч. У кожнай хваробы свая прычына ўзнікнення, а то і некалькі прычын.

Вось і даводзіцца ўрачам прылячэнні хворага, скарыстоўваючы ўсе дасягненні навукі і тэхнікі, адначасова ўздзейнічаць на магчымую прычыну хваробы, на працэсы яе развіцця, а таксама нешта прадугледжваць, каб не ўзніклі ўскладненні. Пры гэтым яны кіруюцца запаветамі Гіпакрата: “Перш за ўсё не нашкодзь”, “Прырода вылечвае, урач лечыць” (гэта азначае, што ўрачу трэба спрыяць і дапамагаць арганізму хворага перамагчы хваробу), “Чалавек адзі-

ны” (урачу належыць уплываць на ўвесь арганізм хворага) і іншыя.

Вось чаму ў час лячэння даводзіцца скарыстоўваць самыя розныя спосабы ўздзеяння на хваробу і хворага і даваць мно-

ства лекаў розных форм. Вось чаму для выніковасці лячэння вялікае значэнне маюць веды, вопыт і талент лечачага ўрача. Вось чаму і зараз медыцына застаецца і навукай і мастацтвам адначасова.

6

Парады дамавічка

ЯК ВЫЗНАЧЫЦЬ СВОЙ ТЭМПЕРАМЕНТ

Тэмперамент — гэта своеасаблівая аснова, на якой грунтуецца характар чалавека. Вы, відаць, неаднойчы заўважылі, што ў адных і тых жа сітуацыях розныя людзі паводзяць сябе па-рознаму. Прычына тут адна — розныя тэмпераменты. Ці ведаеце вы свой тып тэмпераменту? Вызначыцца дапаможа наступны тэст.

Калі ты: 1) непаседлівы, мітуслівы; 2) нявытрыманы, успыльчывы; 3) рэзкі і прамалінейны ў адносінах з людзьмі; 4) нецярплівы; 5) рашучы і ініцыятыўны; 6) упарты; 7) знаходлівы падчас спрэчкі; 8) працуеш рыўкамі; 9) схільны да рызыкі; 10) незласлівы і

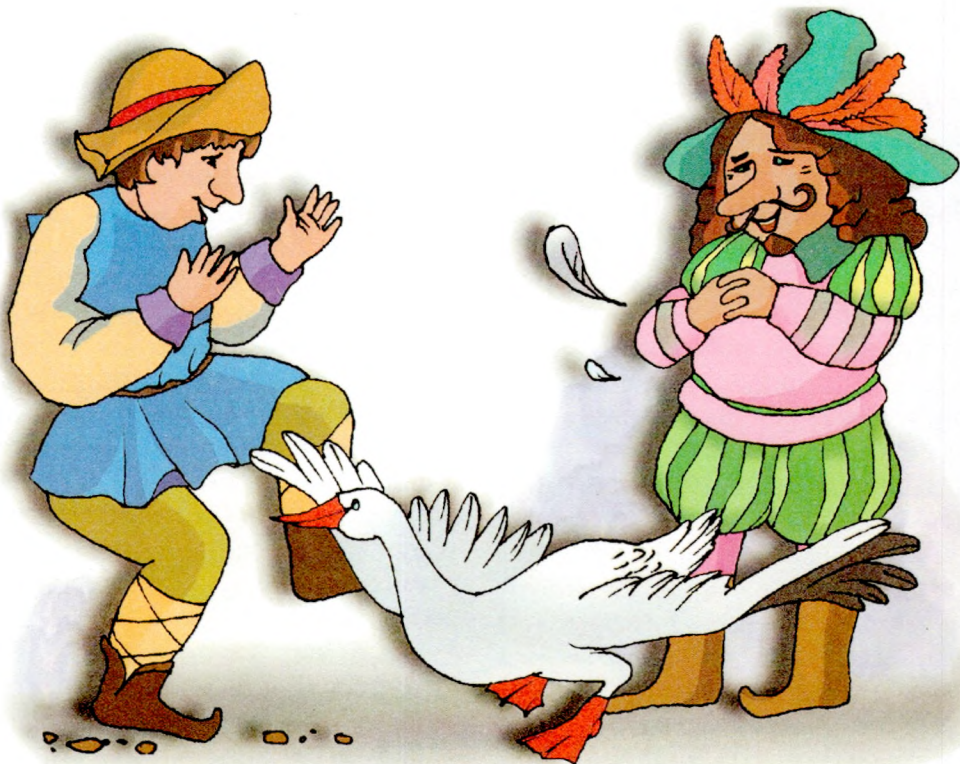
некрыўдлівы; 11) валодаеш хуткай, страснай мовай з блытанымі інтанацыямі; 12) неўраўнаважаны і схільны да гарчнасці; 13) агрэсіўны задзіра; 14) нецярпімы да недахопаў; 15) валодаеш выразнай мімікай; 16) здольны хутка дзейнічаць і прымаць рашэнні; 17) няспынна імкнешся да новага; 18) валодаеш рэзкімі парывістымі рухамі; 19) настойлівы ў дасягненні пастаўленай мэты; 20) схільны да рэзкіх ваганняў настрою — то ты чысты **халерык**.

Калі ты: 1) вясёлы і жыццярадасны; 2) энергічны і дэлавіты; 3) часта не заканчваеш распачатую справу; 4) схільны

да ўласнай пераацэнкі; 5) здольны хутка засвойваць новае; 6) няўстойлівы ў інтарэсах і схільнасцях; 7) лёгка перажываеш няўдачы і непрыемнасці; 8) лёгка прыстасоўваешся да розных абставінаў; 9) з

захапленнем бярэшся за любую новую справу; 10) хутка астываеш, калі справа перастае цікавіць; 11) хутка ўключаешся ў новую работу і хутка пераключаешся з адной работы на другую; 12) табе бывае цяжка

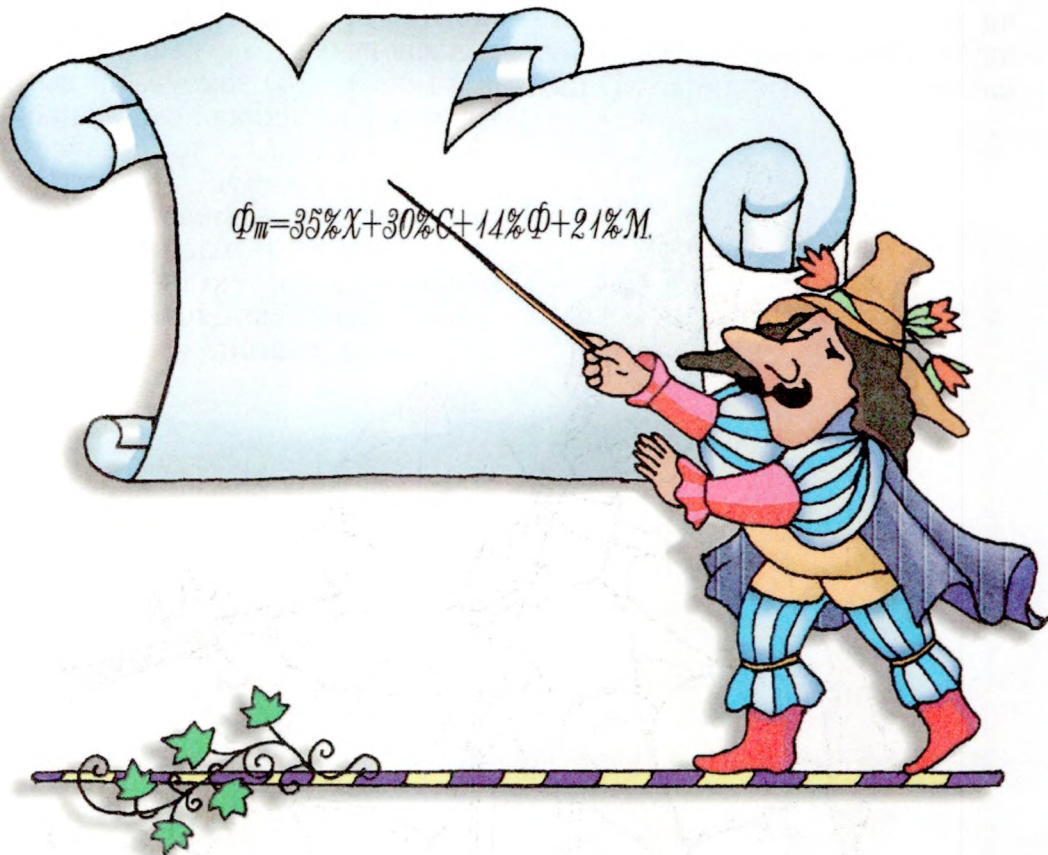

ад аднастайнасці, будзённай, карпатлівай працы; 13) камунікабельны і спагадлівы; 14) ця-

гавіты і працаздольны; 15) валодаеш гучнай, хуткай, выразнай мовай; 16) захоўваеш вытрымку ў нечаканай складанай абстаноўцы; 17) у цябе заўсёды добры настрой; 18) хутка засынаеш і прачынаешся; 19) часта несабраны, паспешлівы ў рашэннях; 20) схільны калінікалі плысці па цячэнні — то ты, вядома, **сангвінік**.

Калі ты: 1) спакойны і стрыманы; 2) паслядоўны і грунтоўны ў справах; 3) асцярожны і разважлівы; 4) умееш чакаць; 5) маўклівы і не любіш пустую балбатню; 6) валодаеш спакойнай, роўнай мовай, з паўзамі, без рэзка выяўленых эмоцый; 7) цярплівы; 8) даводзіш пачатую справу да канца; 9) не траціш

упустую сілы; 10) строга прытрымліваешся выпрацаванага распарадку жыцця, сістэмы ў працы; 11) лёгка стрымліваеш парывы; 12) малаўспрымальны да адабрэння і крытыкі; 13) незласлівы, спагадлівы да шпілек у свой адрас; 14) пастаянны ў сваіх цікавасцях і адносінах; 15) марудна ўключаешся ў працу і перакключаешся з адной працы на другую; 16) роўны ў адносінах з усімі; 17) любіш акуратнасць і парадак ва ўсім; 18) валодаеш вытрымкай — то ты, без сумнення, **флегматык**.

Калі ты: 1) сарамлівы, 2) губляешся ў новай абстаноўцы; 3) табе цяжка ўстанавіць кантакт з незнаёмымі людзьмі; 4) не верыш у свае сілы; 5) лёгка пераносіш адзіноту; 6) адчуваеш разгубленасць і прагнечанасць пры няўдачах; 7) схільны паглыбляцца ў сябе; 8) валодаеш ціхай мовай, якая можа пераходзіць у шэпт; 9) міжволі прыстасоўваешся да характару суразмоўцы; 10) уражлівы да слёз; 11) надзвычай успрымальны да адабрэння і крытыкі; 12)

прад'яўляеш высокія патрабаванні да сябе і тых, хто побач; 13) схільны да падазронасці і недаверу; 14) вельмі адчувальны і лёгка ранімы; 15) надзвычай крыўдлівы; 16) некамунікбельны і скрытны, ні з кім не дзелішся сваімі думкамі; 17) малаактыўны і нясмелы; 18) пакорлівы; 19) імкнешся выклікаць спачуванне і дапамогу ў тых, хто вакол цябе — то ты чыстай вады **меланхолік**.

Калі колькасць станоўчых адказаў у “пашпарце” тэмпературы таго ці іншага тыпу складзе 16—20, гэта значыць, што ў цябе значная колькасць рысаў гэтага тыпу тэмпературы. Калі станоўчых адказаў налічваецца 11—15, то якасці гэтага тэмпературы ўласцівыя табе ў значнай ступені. Калі станоўчых адказаў 6—10, то якасці гэтага тыпу ўласцівыя табе зусім у невялікай ступені.

А цяпер вызнач формулу тэмпературы:

$$\Phi_T = X \left(\frac{A_x}{A} \times 100\% \right) + C \left(\frac{A_c}{A} \times 100\% \right) +$$

$$+ \Phi \left(\frac{A\Phi}{A} \times 100\% \right) + M \left(\frac{A_M}{A} \times 100\% \right)$$

Дзе **Фт** — формула тэмпераменту, **Х** — халерычны тэмперамент, **С** — сангвінічны тэмперамент, **Ф** — флегматычны тэмперамент, **М** — меланхалічны тэмперамент, **А** — агульная колькасць плюсаў па ўсіх тыпах, **Ах** — колькасць плюсаў у “пашпарце” халерыка, **Ас** — колькасць плюсаў у “пашпарце” сангвініка, **Аф** — коль-

касць плюсаў у “пашпарце” флегматыка, **Ам** — колькасць плюсаў у “пашпарце” меланхаліка.

Пасля вылічэнняў формула набудзе прыкладна такі выгляд:

$$\Phi_t = 35\%X + 30\%C + \\ + 14\%\Phi + 21\%M.$$

Гэта значыць, што твой тэмперамент на 35% халерычны, на 30% сангвінічны, на 14% флегматычны і на 21% меланхалічны.

З М Е С Т

СТАРОНКІ ГІСТОРЫІ

Алесь Марціновіч

Слаўны сын слаўнага Полацка 4

ВІДАВОЧНАЕ – НЕВЕРАГОДНАЕ

(Па старонках друку)

Феномен Маўглі 41

Хлопчык, які бачыць скрозь сцены 44

Прачнуцца раніцай і загаварыць на чужой мове 46

Музыканты-вундэркінды 46

З ЧЫРВОНАЙ КНІГІ БЕЛАРУСІ

Алесь Наварыч

Дзень цёплага Аляксея 49

ПОШУКІ. АДКРЫЦЦІ. ЗНАХОДКІ

Уладзімір Ягоўдзік

Зельнік Зоські Верас 54

ЮНАМУ ЭРУДЫТУ

Генадзь Шэршань

Чаму лекі такія розныя 70

ПАРАДЫ ДАМАВІЧКА 97

Навукова-папулярнае
выданне

ЭЎРЫКА
Нарысы

Укладальнік
ФІЛІПОВІЧ Наталія Васільеўна

Рэдактар *Н. В. Філіповіч*
Мастацкі рэдактар *В. А. Макаранка*
Тэхнічны рэдактар *Г. Ф. Дуброўская*
Камп'ютэрны набор і вёрстка *Л. А. Макаранкі*

Падпісана да друку з арыгінала-макета 29.11.2001. Фармат 70 x 84¹/16.

Папера афсетная. Гарнітура Кудрашэўская. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 7,08. Ул.-выд. арк. 5,48. Тыраж 3000 экз. Зак. 346.

Падатковая льгота – Агульнадзяржаўны класіфікатар
Рэспублікі Беларусь АКРБ 007–98, ч. 1; 22.11.20.200.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства
“Выдавецтва “Юнацтва”

Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Ліцэнзія ЛВ № 7, 20.12.1997 г.
220600, Мінск, Машэрава, 11.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства
“Мінская фабрыка каляровага друку”.
220024, Мінск, Каржанеўскага, 20.

491Δ3YIΗΘZγ
LWY#OΓVΦΔWX

